

Ainārs Lerhis

LATVIJAS VALDĪBAS 1940. GADA 17. MAIJA ĀRKĀRTAS PILNVARU JAUTĀJUMS*

Runājot par Latvijas Republikas pirmā neatkarības laikmeta ārpolitikas noslēguma posmu, vēstures literatūrā nereti ticis skarts jautājums par Latvijas valdības 1940. gada 17. maija ārkārtas pilnvarām Latvijas diplomātiem. Lai gan pilnvaru jautājumam gan preses publicistikā, gan zinātniskos pētījumos tikusi veltīta pat visai ievērojama uzmanība, tomēr detalizētāk pētīta šo pilnvaru izpratne un to turpmākās praktiskās īstenošanas gaita ir samērā nedaudz. Pilnvaras bija iecerētas, lai varētu turpināt Latvijas valsts interešu pārstāvēšanas darbu ārzemēs ārkārtas gadījumā Otrā pasaules kara apstākļos.

Jau 1939. gada rudenī Latvijas ārlietu ministrs Vilhelms Munters bija ierosinājis speciālu pilnvaru izsniegšanu Latvijas diplomātiem darbiniekiem neatkarīgai darbībai Latvijas valsts interesēs gadījumā, ja valdības darbība ārējo apstākļu ietekmē būtu apgrūtināta vai neiespējama. Tomēr līdz 1940. gada pavasarim par ārkārtējām pilnvarām nekāds lēmums netika pieņemts.¹ Iespējas ārkārtējo pilnvaru nesēja izvēlē bija ierobežotas. 1940. gada februārī V. Munters pārrunāja pilnvaru jautājumu ar Valsts prezidentu Kārli Ulmani un sūtni Lielbritānijā Kārli Zariņu. Sūtni Londonā izvēlējās tāpēc, ka Lielbritānija bija Vācijas pretinieku galvenā lielvalsts un sūtnim bija visai liela autoritāte Londonā.² K. Ulmanis 1940. gada martā uzdeva Ārlietu ministrijai (ĀM) izstrādāt pilnvaru tekstu. Viņš uzskatīja, ka priekšrocība ir tieši sūtņu pilnvarošanai, jo tie ir “jau atzīti Latvijas pārstāvji pie attiecīgām valdībām”, pilnvarām “būšot liela nozīme kā neatkarīgās Latvijas gribas faktiskām un reālām izteicējām”.³ Vēlāk vienā no saviem politiskajiem pārskatiem 1942. gada 8. decembrī K. Zariņš rakstīja, ka 1940. gada februārī viņam ārkārtas pilnvaru

* Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas “Letonika: pētījumi par vēsturi, valodu un kultūru” apakšprogrammas “Okupācijas režīmi un to sekas: politiskie, ekonomiskie, tiesiskie, sociālie un ētiskie aspekti (1940.–1965.)” 4. etapa ietvaros (2007. gadā, papildināts 2010. gadā).

projekts netika rādīts un viņa ieskati netika prasīti; pilnvaru lieta bija noslēpums.⁴ 1940. gada februārī uz konsultācijām ministrijā sakarā ar pilnvaru jautājumu tika izsaukts arī Latvijas sūtnis Vācijā Edgars Krieviņš.

1940. gada 17. maijā Latvijas Ministru kabinets, ievērojot kara laika apstākļus, nolēma piešķirt sūtnim Londonā K. Zariņam ārkārtējas pilnvaras aizstāvēt Latvijas intereses visās valstīs (faktiski – Rietumu valstīs), izņemot ģeogrāfiski tuvākās valstis Igauniju, Lietuvu, Somiju, Zviedriju, Vāciju un Padomju Savienību; izdot saistošus rīkojumus visām Latvijas misijām (izņemot misijas jau minētajās zemēs); rīkoties ar valsts līdzekļiem un kustamo un nekustamo mantu, kas ir attiecīgo misiju rīcībā; uz laiku atcelt no amata sūtņus, kā arī atcelt no amata vai pārvietot pārējos misiju darbiniekus; likvidēt pārstāvniecības, izņemot sūtniecību ASV; iecelt delegātus sapulcēm un konferencēm, kā arī ārkārtējos apstākļos nodot šo pilnvaru sūtnim ASV Alfrēdam Bilmanim. Šīs pilnvaras stātos spēkā arī tad, ja kara apstākļu dēļ Latvijas valdībai nebūtu iespējams uzturēt sakarus ar Latvijas diplomātikajām un konsulārajām misijām Rietumeiropā, bet pilnvaru spēkā stāšanās laiku noteiktu ārlietu ministrs, dodot attiecīgu rīkojumu sūtnim Londonā. Ja tehnisku iemeslu dēļ ārlietu ministram nebūtu iespējams nodot rīkojumu sūtnim Londonā, pēdējam piešķirtās ārkārtējas pilnvaras stātos spēkā automātiski.⁵ Pilnvaru saturs netika noformēts atsevišķā dokumentā, bet gan ietilpināts lēmumā.

Valsts kanceleja 17. maija pilnvaru lēmumam, ko valdība pieņēma sēdes slepenajā daļā, 18. maijā izgatavoja norakstu un piesūtīja Ārlietu ministrijai.⁶ V. Munterš 22. maija telegrammā informēja K. Zariņu, ka “atgrieztības gadījumā Kabinets Jums piešķirīs ārkārtējas pilnvaras, pakļaujot Jums arī citas pārstāvības, kas no Rīgas atgrieztas. Pilnvaru tekstu centīšos sūtīt ar kurjeru, bet, ja [tas būs] neiespējams, te[legra]fēšu. Apstipriniet.”⁷ Pēc Lielbritānijas Ārlietu ministrijas dokumentiem redzams, ka “pilnīgi konfidenciāli” V. Munterš personīgi sevišķo pilnvaru pavadvēstuli bija datējis ar 1940. gada 23. maiju.⁸ K. Zariņš norakstu saņēma 1. jūnijā Londonā.⁹ Saņemot lēmuma tekstu, sūtnis Londonā K. Zariņš tās pašas dienas vakarā telegrafēja V. Munteram: “Saņēmu. Paldies. Visi mani spēki stāv Jūsu un mīļās dzimtenes rīcībā. Vajadzības gadījumā pilnvaras izmantošu saskaņā ar rīkojumu pēc labākās apziņas.”¹⁰

Diemžēl Latvijas ĀM neuzsāka padziļinātas informācijas sniegšanu K. Zariņam kā ārkārtas pilnvaru nesējam. ĀM plānoja, bet nekā konkrēta nedarīja, lai dibinātu Latvijas atbrīvošanas fondu ārzemēs. K. Ulmanis cerēja līdzekļus sūtniecībām pārskaitīt pēdējā brīdī, bet to neizdarīja. Nezinot patieso situāciju un nesaņēmis informāciju, jūnija sākumā K. Zariņš joprojām par Latvijas stāvokli bija optimistiski noskaņots.¹¹ 15. jūnijā viņš informēja Lielbritānijas ĀM (*Foreign Office*)

Ziemeļu departamentu par ārkārtas pilnvarām. Pilnvaras sūtnis pie-teica ne notas veidā, bet ar personisku rakstu.¹²

Pēc PSRS 1940. gada 14. jūnija ultimāta Lietuvai 15. jūnijā PSRS karaspēka vienības uzbruka Latvijas robežsargiem Mašļenkos. Valsts ārpolitiskā vadība acīmredzot iepriekš nebija savlaicīgi domājusi par trimdas valdības veidošanu, apdraudēto personu izglābšanu un dip-lomātiskiem protestiem okupācijas gadījumā.

16. jūnijā PSRS iesniedza ultimatīvu notu arī Latvijas valdībai, kurā pieprasīja Latvijas valdības atkāpšanos un jaunas valdības sastādīšanu, kas spētu “godīgi pildīt” Latvijas–PSRS savstarpējās palīdzības paktu, kā arī neierobežota padomju karaspēka kontingenta ielaišanu Latvi-jā.¹³ 16. jūnija vakarā Latvijas valdības sēdē tika pieņemts lēmums par valdības atkāpšanos. Spēka lietošanas draudu priekšā valdība nolēma pieņemt padomju ultimatīvo prasību, cerot, ka PSRS respektēs Latvijas suverenitāti. Valdība noraidīja arī simbolisku militāru pretošanos.¹⁴ Valdība nesniedza patiesu informāciju iedzīvotājiem, neveica arī ne-kādas ārkārtējus pasākumus.¹⁵

K. Ulmanis uz Latvijas Bankas padomes priekšsēdētāja Ādolfā Klīves ieteikumu par valdības protesta nepieciešamību atbildējis, ka “protestēt eventuāla krievu iebrukuma gadījumā jau priekš mēneša uzdots Zariņam Londonā un saziņā ar viņu citiem mūsu diplomā-tiem. Tas darīts reizē ar ārkārtējo pilnvaru piešķiršanu.”¹⁶ Nav izdevies konstatēt, ka ārkārtas pilnvaru tekstā būtu kaut kas minēts par val-dības protesta funkciju nodošanu sūtņiem. Turklāt pilnvarās minētie sūtņi (tikai ārpus Baltijas reģiona) būtu varējuši protestus iesniegt tikai rezidences valstu valdībām, bet ne PSRS. Ietekmīgāka būtu bi-jusi starptautiskai sabiedrībai kopumā adresēta politiska paziņojuma deleģēšana sūtņiem, bet arī šāds variants pilnvarās nebija paredzēts. Netika paredzēta iespēja veikt arī citas valdības funkcijas ārzemēs (piemēram, atsevišķu ministriju veidošana, kādas bija vairākām citu valstu trimdas valdībām Londonā). Tātad valdības protesta trūkums ievērojami sarežģīja Latvijas sūtņu situāciju Rietumvalstīs.¹⁷

Vēstures literatūrā ir plaši pārstāvēts uzskats, ka ārkārtas pilnva-ras faktiski stājās spēkā 17. jūnijā, kad K. Zariņš saņēma V. Muntera telegrammu, ko ministrs bija sūtījis pirms padomju tanku ienākšanas Rīgā: “Visā valstī ienāk padomju karaspēks un ieņem svarīgas ie-stādes.” Sūtnis sapratis, ka Latvijas valdībai atņemtas rīcības iespē-jas un ārkārtējās pilnvaras stājušās spēkā.¹⁸ K. Zariņš uzskatīja, ka viena no 17. jūnijā saņemtajām telegrammām nozīmējusi, ka valsts ir okupēta.¹⁹ Arī pārējie sūtņi saņēma līdzīga satura telegrammas.²⁰ Līdz šim nav konstatēts, ka Latvijas sūtnis Londonā K. Zariņš vai ārlietu dienests kopumā laikā no 1940. gada 17. maija līdz 17. jū-nijam būtu saņēmis no Latvijas valsts pirmā neatkarības laikmeta pēdējās suverēnās valdības kādas papildu instrukcijas par turpmāk

ieņemamo nostāju, uzdevumiem diplomātu tālākai darbībai un viņiem saistošus juridiskus aktus turpmākās darbības jautājumā, kā arī ārkārtas pilnvaru iedarbināšanu, lai varētu efektīvi politiski un diplomātiski turpināt cīņu par Latviju.²¹ Latvijas politiskā vadība nolēma samierināties ar PSRS ultimātu un nepretoties padomju okupācijai ne diplomātiski, ne militāri, kā arī atturējās nosūtīt instrukcijas par ārkārtas pilnvarām sūtniecībām okupācijas gadījumā.²² Tā kā valdība nebija konkretizējusi pilnvaru apjomu, pielietojuma sfēras un darbības mehānismu, vēlāk “gan K. Zariņam, gan viņa darba turpinātājiem parasti nācās vadīties pēc apstākļiem”.²³

Tomēr pilnvaru pamatzudevums bija skaidrs – aizstāvēt Latvijas intereses visiem spēkiem.²⁴ Pilnvaras liecināja par to, ka Latvijas valdība paredzēja ārkārtas situāciju un nedomāja piekāpties potenciālas agresijas priekšā. Pilnvaras bija arī pierādījums tam, ka Latvija, tāpat kā pārējās Baltijas valstis, piespiedu piekāpšanos PSRS prasībām uzskatīja par varmācīgi uzspiestu aktu un, kā atzīst vēsturnieks I. Ronis, agresijas draudu apstākļos veica priekšdarbus valsts pārstāvniecības nodrošināšanai ārzemēs: “Tā ir pati būtiskākā liecība tam, ka Baltijas valstis nebija kapitulējušas simtkārtīgā pārspēka priekšā.” Pilnvaras tika uzskatītas par svarīgu posmu cīņā par Latvijas valsts atjaunošanu.²⁵

17. jūnijā Sarkanā armija okupēja Latviju. Sūtņi – Latvijas oficiālie pārstāvji ārzemēs – jūnija un jūlija dienās ļoti ierobežoti pārzināja situāciju Latvijā.²⁶ Kopš jūnija vidus līdz 21. jūlija notikumiem Latvijas diplomātiem ārzemēs bija grūtības ar jaunās situācijas noskaidrošanu. Pēc okupācijas K. Zariņš tikai ar radio starpniecību saņēma skopu informāciju par notikumiem Latvijā.²⁷ Tā kā nebija skaidrības, kas norisinās Latvijā, domājams, ka sūtņi uzreiz nesāka rīkoties izsniegto ārkārtas pilnvaru garā, arī tūlītēji protesti no citiem sūtņiem nesekoja.

16. jūlijā K. Zariņš informēja Lielbritānijas Ārlietu ministrijas Ziemeļu departamenta direktoru L. Koljēru (*Collier*), ka ir nobažījies, ka jau drīz viņam būs jāizdod deklarācija, noraidot “krievu kontrolēto valdību Rīgā” un paziņojot par ārkārtas pilnvarām, ko esot pilnvarots darīt “atbilstošā brīdī”. Viņš bijis nolēmis nespert šo soli, pirms tas kļūst absolūti nepieciešams, jo, lai pamatotu tik drastisku soli, Latvijas boļševizācijai bija jākļūst acīm redzamai.²⁸ Tāpēc protests nesekoja, kamēr Rīgā netika izlemts par padomju republikas nodibināšanu. Diplomātu aizdomas pilnīgi apstiprināja Tautas Saeimas 1940. gada 21. jūlija deklarācija par valsts varu Latvijā, ar ko Latvija tika pasludināta par padomju sociālistisko republiku. Pēc deklarācijas pasludināšanas vairāki Latvijas diplomātiskie darbinieki ārzemēs oficiāli novērtēja situāciju dzimtenē kā notikušu okupācijas faktu.²⁹

Valsts kancelejā pēc telegrammu saņemšanas no K. Zariņa un A. Bilmaņa, ka viņi neatzīst jauno Latvijas valdību un, pamatojoties uz K. Ulmaņa valdības savulaik dotām pilnvarām, turpināšot rīkoti patstāvīgi, tika sameklēts ārkārtas pilnvaru teksts.³⁰ Šis teksts 1. augustā ticis nolasīts Latvijas radio,³¹ bet līdz šim nav izdevies konstatēt, ka A. Kirhenšteina "Tautas valdība" vai vēlāk V. Lāča vadītā Latvijas PSR valdība, lai arī asi vērsās pret ārkārtas pilnvarām, būtu formāli atcēlusi K. Ulmaņa valdības slepeno lēmumu par tām. Paradoxālo faktu fiksēja arī A. Bilmanis 1940. gada 30. oktobra vēstulē V. Salnājam: ".. ar 17. maija lēmumu, ko pat Kirhenšteina valdība ne-bija iedomājusies atcelt."³²

It kā par ārkārtas pilnvaru slēpšanu no "Tautas valdības" padomju drošības iestādes vēlāk apsūdzēja Valsts kancelejas direktora vietas izpildītāju Robertu Bulsonu. R. Bulsons pilnībā noliedza, ka būtu pēc ārlietu ministra V. Muntera priekšlikuma pieņemto lēmumu slēpis, jo bija informējis Ministru prezidentu un ārlietu ministra v.i. A. Kirhenšteinu un visu kabinetu par slepeno valdības lēmumu grāmatas esamību un tajā pašā grāmatā turpināja rakstīt arī jaunās valdības attiecīgos lēmumus. Atbilstoši spēkā esošajām procedūrām informēt jauno valdību par šī lēmuma esamību bija nevis R. Bulsona, bet gan ārlietu ministra pienākums. R. Bulsons arī norādīja, ka tieslietu ministrs J. Pabērzs Ministru kabineta 23. jūlija sēdē ir liecinājis, ka par 17. maija lēmumu Ārlietu ministrija ir savlaicīgi brīdinājusi ārlietu ministra v.i. A. Kirhenšteinu. Šie paskaidrojumi neko neizmainīja. Vēlāk Latvijas PSR IeTK Valsts drošības pārvaldes izvirzītajā apsūdzībā tika ierakstīts: "Bulsons bijis augsti stāvošs buržuāziskās Latvijas valdības ierēdnis un 13 gadus aktīvi cīnījies pret revolucionāro kustību Latvijā. Būdam naidīgi noskaņots pret tautas valdību Latvijā, no tās noslēpis buržuāziskā Ministru kabineta 1940. gada 17. maija slepeno lēmumu, ar kuru Ulmaņa iekārtas krišanas gadījumā tika izsniegtas ārkārtējas pilnvaras Latvijas sūtņiem Anglijā un ASV, lai organizētu cīņu par neatkarīgas un buržuāziskas Latvijas atjaunošanu." Minētā apsūdzība vēlāk kalpoja par pamatojumu viņa nošaušanai 1942. gada 24. martā Astrahaņas cietumā.³³

MK 1940. gada 29. jūlija sēdē nolēma publicēt presē vecās valdības 17. maija lēmumu un pret K. Zariņu un A. Bilmani piemērotās sankcijas (vēlāk publicēja tikai informāciju par piemērotajām sankcijām). Ar Valsts prezidenta 30. jūlija rīkojumu K. Zariņš un A. Bilmanis disciplināru pārkāpumu dēļ tika atcelti no amata.³⁴ 17. maija lēmuma tekstu npublicēja, jo PSRS sūtniecībā Rīgā lēmuma publiskošanu uzskatīja par politiski kaitīgu, it īpaši tāpēc, ka sabiedrībā diezgan plaši apsprieda Latvijas trimdas valdības izveidošanu (vai tās varbūtību) Londonā. Saskaņā ar PSRS diplomātiskās pārstāvniecības apgalvojumu 10. augusta vakarā Rīgā gaidīts pat Londonas radiostacijas paziņojums par Latvijas trimdas valdības izveidošanu ar sūtni K. Zariņu priekš-

galā. Šāds radio paziņojums nesekoja, bet varam piekrist 2008. gadā izdota dokumentu krājuma sastādītāju I. Šneideres un A. Žvinkļa viedoklim, ka “trimdas valdības izveidošanas problēma pat baumu līmenī un tās ietekme uz norisēm Latvijā radīja satraukumu padomju okupācijas varas pārstāvjos”.³⁵

MK 30. jūlija sēdē tika nolemts K. Zariņam un A. Bilmanim atņemt pilsoņa tiesības un konfiscēt viņu īpašumus, bet viņus pašus “kā valsts nodevējus” izsludināt ārpus likuma, kaut Latvijas likumdošana nemaz neparedzēja šādu soda veidu.³⁶ Līdz pašiem “vaininiekiem” Rietumos vēlāk nonāca informācija, ka viens no padomju iestāžu asās reakcijas pamatojumiem bijis tas, ka ārkārtas pilnvaras bijušas paredzētas “atgrieztības” gadījumam, ja ar Rīgu vairs nevarētu sazināties, taču šāda iespēja joprojām bijusi, bet sūtņi uzsākuši protestus pret jauno valdību.³⁷

1940. gada 23. jūlijā Latvijas sūtņi Lielbritānijā K. Zariņš iesniedza memorandu Lielbritānijas Ārlietu ministrijā, aicinot britu valdību neatzīt notikušās PSRS prettiesiskās aktivitātes Latvijā. Protestā K. Zariņš arī atgādināja par viņam izsniegtajām ārkārtējām pilnvarām.³⁸ Pirms došanās ar memorandu pie britu ārlietu ministra lorda E. Halifaksa (*Halifax*) K. Zariņš iesniedza L. Koljēram V. Muntera 1940. gada 23. maija pavadvēstules (ārkārtas pilnvarām) teksta un pašu pilnvaru teksta tulkojumu, par kuru esamību sūtņi bija minējis vēstulē britiem 15. jūnijā. Sarunā L. Koljērs piekrita Latvijas sūtņa izteiktajam uzskatam, ka nav nepieciešams iesniegt šo dokumentu oficiāli, jo K. Zariņš jau darbojas kā Latvijas pārstāvis Lielbritānijā un tas, vai viņš ir vai nav uzņēmies kontroli pār Latvijas diplomātiskajām misijām citās valstīs, nav Viņa Majestātes valdības darīšana.³⁹

Latvijas sūtņi ASV A. Bilmanis 23. jūlijā tikās ar ASV Valsts departamenta Eiropas lietu departamenta vadītāja palīgu L. V. Hendersonu (*Henderson*). Sūtņi informēja amerikāņu diplomātu, ka ASV valsts sekretāra vietas izpildītājam S. Vellsam (*Welles*) tikko bija iesniedzis Latvijas MK 17. maija ārkārtas pilnvaru teksta tulkojumu, un paskaidroja arī L. V. Hendersonam pilnvaru būtību un savu statusu saskaņā ar tām. Sūtņi vēl pavēstīja, ka nosūtījis telegrammu K. Zariņam ar lūgumu informēt viņu par ārkārtas pilnvaru nesēja nostāju attiecībā pret jauno Latvijā esošo valdību, pēc atbildes saņemšanas apsolut to darīt zināmu arī ASV Valsts departamentam. Jau tajā pašā dienā A. Bilmanis atsūtīja L. V. Hendersonam vēstuli, piesūtot ātri pienākušās K. Zariņa atbildes telegrammas tulkojuma tekstu. K. Zariņš bija atbildējis A. Bilmanim, ka neatzīst ārvalsts militāra spēka klātbūtnē sarīkotās Saeimas vēlēšanas un nelikumīgo lēmumu par pievienošanos PSRS, par ko ir notificējis britu valdībai; lūdzis A. Bilmani paziņot par to pilnvarotajam lietvedim Buenosairesā; paziņojis, ka turpmāk cieši sadarbosies ar A. Bilmani neatkarīgas Latvijas labā.⁴⁰

Latvijas Republikas diplomātijas vēsturē 1940. gada jūlijā sākās jauns posms ar jauniem uzdevumiem. Tieši ārlietu dienests kopš padomju okupācijas bija vienīgais likumīgais Latvijas Republikas valsts varas pārstāvis. Dienestam saglabājās iespējas pastāvēt, jo pārstāvniecības atradās ārpus okupētās valsts teritorijas. Tas turpināja darboties bez pārtraukuma visu Latvijas aneksijas periodu līdz valsts neatkarības atjaunošanai un ļoti ierobežotā apjomā pārstāvēt Latvijas Republikas un tās pilsoņu intereses ārvalstīs. To nodrošināja arī Latvijas okupācijas, aneksijas un inkorporācijas neatzišana.⁴¹ Ārlietu dienesta darbība okupācijas periodā bija vienīgā Latvijas valsts rīcības spējas izpausme, un okupācijas radītajā ārkārtas situācijā (valdības atbalsta neesamība) šī ierobežotā valsts rīcības spēja arī noteica pārstāvniecību darbību.⁴² Kaut arī sūtnim K. Zariņam dotajām pilnvarām piemita būtiski trūkumi un tās bija ierobežotas, kā arī to īstenošanai nebija piešķirti finanšu līdzekļi, tomēr tām turpmāk izrādījās svarīga politiska nozīme cīņā par Latvijas valsts *de iure* pastāvēšanas turpināšanos un Latvijas diplomātiskā un konsulārā dienesta tālākās darbības nodrošināšanā.

Pēc 5. augusta (Latvijas PSR pievienošanas Padomju Savienībai) PSRS pakāpeniski likvidēja visas Latvijas Republikas valsts un sabiedriskās struktūras, taču daļu diplomātisko un konsulāro pārstāvniecību ārzemēs tai neizdevās likvidēt.⁴³ Tā kā Latvijas aneksija balstījās uz prettiesiskiem pamatiem, kā starptautisko tiesību subjekts Latvijas valsts *de iure* turpināja pastāvēt, jo daudzas valstis to turpināja atzīt.⁴⁴

Pēc padomju varas pasludināšanas Latvijā K. Zariņš sāka rīkoties saskaņā ar izsniegtajām ārkārtas pilnvarām. 1940. gada 23. jūlijā A. Bilmanis telegrammā K. Zariņam jautāja: “Paziņojiet, kādu stāvokli ieņemiet sakarā ar Latvijas varmācīgo pievienošanu PSRS un vai uzņemsities vadīt patstāvīgi Latvijas ārlietas saskaņā ar valdības 17. maija lēmumu?” Kā jau minēts iepriekš, uz to K. Zariņš 23. jūlijā telegrammā atbildēja: “Ciešā kontaktā ar Tevi saskaņā ar valdības 17. maija lēmumu rīkosimies tālāk neatkarīgas Latvijas labā.”⁴⁵ Sūtni, izdarot secinājumus pēc savstarpējā sarakstē gūtās informācijas un vienojoties, nolēma turpināt darbu saskaņā ar pēdējās neatkarīgās valdības agrākiem rīkojumiem un Latvijas Republikas tiesību aktiem diplomātiskā un konsulārā dienesta vadītāja K. Zariņa vadībā atbilstīgi viņam piešķirtām ārkārtējām pilnvarām, uzskatot, ka ir iestājusies ārkārtas situācija un pilnvaras ir stājušās spēkā.

K. Zariņš norādīja, ka svarīgs ir arī jautājums, kad ārkārtas pilnvaras juridiski stājas spēkā. 1940. gada 19. septembra vēstulē A. Bilmanim viņš pauda savu uzskatu par šo diskutējamo jautājumu, un no tās teksta izriet, ka arī ārkārtas pilnvaru nesējs nevarēja dot viennozīmīgu atbildi: “17. maija dokumenta 3. punkts paredz savādo formālo telegrammu procedūru, kas izrādījās pilnīgi nepie-

mērota apstākļiem, kas izveidojās tagad, un tā nu pašreizējā situācijā šī punkta otrais teikums lietas tikai nevajadzīgi sarežģī. [...] Pēc radio ziņām pārliecinājos, ka valdībai atņemta rīcības brīvība un tās vairs nav postenī. Tomēr diskutējams paliek jautājums par automātisko 17. maija pilnvaru spēkā stāšanos.”⁴⁶

Latvijas diplomātiskais dienests ārzemēs atzina pilnvaras un pakļāvās tām.⁴⁷ Pēc 16 gadiem – 1956. gada 5. aprīlī vēstulē britu Ārlietu ministrijai K. Zariņš secināja, ka pilnvaru nesēja atrašanās vietas dēļ Londona uz ilgiem gadiem kļuva par “latviešu nācijas cerību un vadības centru”.⁴⁸

Lielbritānijas valdība atļāva turpināt Latvijas sūtniecības darbu Londonā un jaunu Latvijas diplomātisko un konsulāro pārstāvju apstiprināšanu citās valstīs saskaņā ar sūtņa K. Zariņa ārkārtējām pilnvarām. 1940. gada 29. jūlijā britu valdība nolēma atstāt Baltijas valstu diplomātus Diplomātu sarakstā ar imunitātes tiesībām.⁴⁹

Sūtņis K. Zariņš uzskatīja, ka diplomātiskā dienesta iekšējām vajadzībām ārkārtējās pilnvaras vienmēr var būt noderīgas, kā arī vēlāk eventuālām uzstāšanās reizēm starptautiskajās konferencēs.⁵⁰ Izsniegto pilnvaru norakstus K. Zariņš iesniedza ārzemju valdībām,⁵¹ un tām bija svarīga nozīme jau 1941. gadā, kad padomju iestādes centās pārņemt savā rīcībā Latvijas kuģus ārzemēs.⁵² Lai arī rakstveidā tas netika fiksēts, tālākajā attieksmē pret Latvijas pārstāvjiem Rietumvalstīs (Lielbritānija, ASV u.c.) parādīja, ka tās būtībā atzina K. Zariņam izsniegtās ārkārtas pilnvaras. Viņš turpināja darbību arī uz agrākajos gados piešķirto ģenerālkonsula eksekvatūru Kanādai, Jaunzēlandei, Austrālijai, Dienvidāfrikai un Īrijai pamata, kuras Lielbritānijas valdība turpināja atzīt. Sūtņis ASV A. Bilmanis par 17. maija pilnvarām informēja ASV Valsts departamentu un piesūtīja to kopijas visām valdībām Rietumu puslodē caur viņu pārstāvjiem Vašingtonā.⁵³ 17. maija pilnvaras tika notificētas 1941. gada 27. marta ASV Senāta “*Congressional Record*”.⁵⁴

K. Zariņš ar 1940. gada 19. septembra lēmumu deleģēja savas pilnvaras attiecībā uz pārstāvniecībām Rietumu puslodē A. Bilmanim. K. Zariņš, deleģējot pilnvaras, 1940. gada 19. septembra vēstulē A. Bilmanim rakstīja optimistiskas rindas: “Šeit klāt pielieku izrakstu no minētā Valsts kancelejas raksta, uzskaitot pilnvarojumus, ko viņa 6. punkts paredz, kā arī deleģējot manu autoritāti attiecībā uz Rietumu puslodi Tev. Tā rīkoties man ir pilnīgs pamats un tiesības, un ceru, ka šāds pilnvarojums papildam pie normālā sūtņa mandāta Tavu autoritāti cels.”⁵⁵

Tomēr pēc gada, 1941. gada 29. septembrī, A. Bilmanis konfidenciali atbildēja K. Zariņam, ka šis K. Zariņa lēmums nav viņam būtiski palīdzējis tiesās finanšu jautājumos un kuģu lietās; viņa darbības galvenā tiesiskā bāze ir ASV valdības Latvijas aneksijas neatzišanas poli-

tika, pretējā gadījumā pilnvaras nepalīdzētu. Tika atzīts, ka pilnvarās nebija paredzēta to nodošana pa daļām. Tāpēc A. Bilmanis nosūtīja atpakaļ savulaik piesūtītās pilnvaras.⁵⁶ Turpmākajos gados dažādām valstīm bija atšķirīga nostāja attiecībā uz pilnvarās paredzēto iespēju iecelt Latvijas diplomātiskos pārstāvjus Eiropas valstīs. Valstu nostāju pieļaut savā zemē Latvijas diplomātu darbību ietekmēja arī vispārējā pasaules politiskā situācija.

Arī pats K. Zariņš nepārspilēja ārkārtas pilnvaru nozīmi. Jau 1940. gada 26. septembrī vēstulē A. Bilmanim viņš atzina: “Kas nu attiecas uz strīdu par pilnvaru spēkā stāšanos un to, ka nav ar telegrammu pārbaudīts, kā tas tekstā bija paredzēts, tad to jau nu varētu noraidīt, atsaucoties uz to, ka ziņas saņemtas pa radio un bez tam ir jau neapstrīdams fakts, ka Latvijas valdība vairs nepastāv. Bet pats pilnvaras saturs nesedz pietiekami plašu lauku.”⁵⁷

Ārkārtējās pilnvaras nedeva K. Zariņam tiesības izriķot Latvijas kuģus ārvalstu ostās, un dokumentā kuģi nebija minēti. Latvijai ārzemēs nebija iestādes ar plašām pilnvarām kuģniecības lietās, vai nu tā būtu kāda kuģu īpašnieku pārstāvniecība, vai arī kāda diplomātiskā vai konsulārā pārstāvniecība ar tiesībām izriķot kuģus, kā tas bija Norvēģijai, Beļģijai u.c. (Kā 1940. gada 9. novembrī K. Zariņam rakstīja Latvijas pilnvarotais lietvedis Argentīnā un Brazīlijā P. Oliņš, 1940. gada vasarā aizsākusies cīņa par ārvalstu ostās palikušiem Latvijas kuģiem bija ļoti smaga, jo PSRS rīkojās ar neierobežotiem naudas līdzekļiem, bez tam tai visur palīdzēja Vācijas sūtniecības.) K. Zariņš jau 1940. gada 19. septembrī vēstulē A. Bilmanim atzina, ka, kārtējot kuģniecības un banku jautājumus, vairāk var panākt ar sūtņa pilnvarām, nevis ar ārkārtas pilnvarām. To viņš attiecināja gan uz A. Bilmaņa, gan savu darbību.⁵⁸

K. Zariņš 1940. gada 16. decembrī rakstīja L. Ēķim, ka pilnvaras “vismaz teorētiski” rada koordināciju starp sūtņiem, zināmu varas turpināšanos un kontinuitāti.⁵⁹ Sūtņi memuāros pēc gadiem par tām rakstīja: “Ārkārtējās pilnvaras ir bijušas liels atbalsts, lai Latvijas suverēnā valsts netiktu aizmirsta.” K. Zariņš uzskatīja, ka pilnvarām lielākā nozīme bijusi ārlietu dienesta turpmākas funkcionēšanas nodrošināšanā. Tāpat sūtņi norādīja, ka pilnvaras tika izmantotas galvenokārt saistībā ar pārstāvju iecelšanu.⁶⁰

Ārkārtas pilnvaru izmantošanas jautājumā vēstures literatūrā pastāv dažādas nostājas. Pilnvaras ilgu gadu radīja asas diskusijas latviešu trimdas aprindās, īpaši to nozīmes paplašināšanas vai sašaurināšanas dēļ. Ja vērtē pēc pilnvaru teksta, sūtņim K. Zariņam nebija dotas tiesības saukties par “valsts pilnvarnieku”, “valsts augstāko reprezentantu”, “Valsts prezidenta vietnieku” vai “valdības galvu”. Tomēr faktiski sūtņi (vēlākajos gadu desmitos – pilnvarotie lietveži, kas viņus nomainīja) kļuva par Baltijas valstu augstākajām savos amatos esoša-

jām amatpersonām. K. Zariņš kļuva par Latvijas diplomātiskā dienesta vadītāju. Ārkārtējo pilnvaru nesējam bija tiesības rīkoties ārlietās tādā gadījumā, ja valdība nevar pildīt savus pienākumus. Darbojoties pilnvaru garā, K. Zariņš bija Latvijas neatkarīgās valdības augstākais pārstāvis dzimtenes aneksijas gadījumā. Tikai Latvijas Republikas diplomātiskā dienesta vadītājam un diplomātisko misiju vadītājiem saglabājās tiesības, iespējas un atbildība izteikt Latvijas valsts oficiālo viedokli par jebkuriem starptautiskās politikas jautājumiem un notikumiem, kuri skāra Latvijas valsts un tās pilsoņu intereses.⁶¹ Ārkārtas pilnvaru dēļ ievērojamas trimdas aprindas K. Zariņu tomēr neoficiāli uzskatīja par latviešu tautas augstāko pārstāvi "brīvajā pasaulē".

1940. gada septembrī ārkārtējo pilnvaru nesējs K. Zariņš Londonā no jauna lūdza angļu valdību atļaut viņam ierosināt Latvijas trimdas valdības dibināšanas jautājumu (pirmo reizi par to bija ieminējies jau jūnijā vai jūlijā).⁶² Tomēr jau 11. septembrī britu valdība brīdināja K. Zariņu nedibināt nekādu trimdas valdību Lielbritānijā.⁶³ Lielbritānijas valdība atteicās atzīt ārkārtējās pilnvaras par pamatu Latvijas trimdas valdības izveidošanai, uzskatīja, ka Rietumvalstīs šādu trimdas valdību neatzītu un nesankcionētu. Līdz ar to oficiālu Latvijas trimdas valdību ārkārtējo pilnvaru nesējam izveidot neizdevās. Tādā situācijā K. Zariņš nevarēja riskēt zaudēt savu pilnvaru atzīšanu Rietumu valstīs, jo tad Latvijas intereses vairs neviens nebūtu pilnvarots pārstāvēt.⁶⁴

Viens no galvenajiem cēloņiem pārstāvniecību darba pārkārtošanā bija finansiālo līdzekļu samazināšanās vai pat izbeigšanās. Budžeta līdzekļus sūtniecībām Latvijas valdība laikā līdz okupācijai bija pārvedusi tikai līdz tekošā gada beigām, t.i., 1940. gada 31. decembrim. Sūtniecībām Londonā un Vašingtonā nebija nekādu ziņu par Latvijas noguldījumiem ārvalstīs. Latvijas valdība nebija vajadzīgā apjomā informējusi sūtņus par savām saistībām ārzemēs. Ne Ministru kabinets, ne Finanšu ministrija un pārējās saimnieciskās ministrijas, ne Latvijas Banka, ne citas Latvijas bankas nebija informējušas Latvijas sūtniecības vai konsulātus Rietumvalstīs, kādi ir to ieguldījumi un kurās ārvalstu bankās. Saimnieciskie darījumi (izejvielu iepirkumi, firmu izraudzīšana, akreditīvu atvēršana u.c.) allaž tika veikti slepus no sūtniecībām vai konsulātiem. Atbildīgās institūcijas nebija uzskatījušas par vajadzīgu attiecīgajām ārvalstu bankām paziņot arī to, ka pārtrūkstot valdības sakariem ar ārzemēm, tiesības rīkoties ar šo naudu varētu pāriet attiecīgajā valstī rezidējošā Latvijas sūtņa rokās. Ārkārtējās pilnvaras atļāva rīkoties tikai ar sūtniecības rīcībā esošiem līdzekļiem, un tanīs nebija paredzēts, ka K. Zariņam vai A. Bilmanim būtu tiesības pārņemt valsts līdzekļus, kas ieguldīti ārzemju bankās.⁶⁵

Latvijas esošo un bijušo diplomātu grupas (O. Grosvalda, V. Šumaņa un J. Feldmaņa) 1940. gada 15. novembrī Ženēvā sastādītie atzinumi neskāra ārkārtas pilnvaras. Latviešu Nacionālās komitejas

organizācijas komisijas paplašinātās sēdes 1940. gada 17. decembra protokolā tika atzīmēts: e) ja laikā līdz Nacionālās komitejas noorganizēšanai notikumi Eiropā ņemtu tādu virzienu, kas prasa tūlītēju aktīvu rīcību, un ja sūtnis Zariņš nevarētu izlietot savas 1940. gada 17. maija pilnvaras uz Eiropas kontinenta, tad organizācijas komitejai ar visiem viņas rīcībā esošiem līdzekļiem jāaizstāv pēc labākās apziņas Latvijas intereses pie iestādēm un valstīm, runājot Nacionālās komitejas resp. padomes vārdā. 1940. gada 14.–18. decembra sarunās bijušais LR sabiedrisko lietu ministrs Alfrēds Bērziņš, kurš bija ieradies Ženēvā, puda viedokli, ka 17. maija pilnvaru tehniskās puses nokārtošana bija atstāta pilnīgi V. Muntera kompetencē; ja tagad sūtņi atrod tur kaut ko nepilnīgi izdarītu, sūdzas par līdzekļu nesagādāšanu utt., tad atbildība par nepilnīgām 17. maija pilnvarām gulstas uz V. Munteru.⁶⁶

Sūtniecības Vašingtonā padomdevējs saimnieciskās un finansiālās lietās Ludvigs Ēķis 1941. gada 7. martā rakstīja K. Zariņam, ka 17. maija pilnvaras, lai gan ļoti nepilnīgas, tehniski slikti rediģētas, bez materiālās bāzes ierobežotas, tomēr ir kaut vai mazs juridisks pamats cerībām un vairāku sūtņu darbības turpināšanai. “Ja abu lielo demokrātiju interesēs būs mūsu patstāvību atjaunot, tad varam stipri konkrēti cerēt, ka tas arī notiks pēc kara, ja vien kara un stratēģiskie apstākļi nespiedīs cīņas gala noslēgumā šīs demokrātijas iet kopā ar krieviem, kādā gadījumā mūs (Baltvalstis) var arī vēl otrreiz pārdot. Tad visam beigas uz ilgiem laikiem. Varbūt līdz tam laikam, kad Krievijā atkal citāds cilvēciskāks režīms evolucionētos.”⁶⁷

Pilnvaru nesējs K. Zariņš, kurš Nacionālās komitejas Ženēvā organizētāju plānus vērtēja visai piesardzīgi un uzskatīja tos par priekšlaicīgiem, atzinīgi novērtēja to, ka viņi neapšaubīja ārkārtas pilnvaras. K. Zariņš 1941. gada 28. martā L. Ēķim rakstīja, ka labi, ka “ženēvieši” savu organizēšanos ir ierobežojuši tikai tam gadījumam, ja 17. maija pilnvaras nevarētu izlietot; ka galvenais turpmāk ir uzturēt Latvijas valsts atzišanas kontinuitāti: “Es vienmēr esmu teicis, ka es negribu uzņemties par kādu “priekšnieku”, bet tomēr, lai kādas šīs pilnvaras, tās tomēr ir vienīgā oficiālā saite ar likumīgo Latvijas valdību un līdz ar to vienīgais tilts uz gaišāku nākotni, tišu prātu to nojaukt mums gan nevajadzētu.”⁶⁸

Sūtnis ASV A. Bīlmanis 1941. gada aprīlī vēstulē K. Zariņam atzina, ka K. Ulmanis ticējis Rietumu demokrātijām, bet V. Munterš 17. maija pilnvaras izgatavojis vājas. 1941. gada 12. maijā A. Bīlmanis rakstīja, ka viņa viedoklis par 17. maija pilnvarām nedaudz atšķiras; pašreiz tām nav sevišķi praktiskas nozīmes; sūtniecības biļetena “*Latvian Information Bulletin*” latviešu izdevumā viņš lasītājiem paskaidrojis, ka kaut vai šādā veidā recepcijas kārtībā turpinās Latvijas suverēna vara; pilnvaras oriģināltekstā un tulkojumā savlaicīgi piesūtījis ASV

Valsts departamentam. Plašā dokumentā “Sūtņa Vašingtonā ziņojums” 1941. gada 17. novembrī A. Bilmanis K. Zariņam izteica uzskatu, ka pašlaik pietiek ar 17. maija pilnvarās dotām tiesībām, sūtņi var atvietot trimdas valdību, jo nav armijas u.tml. Savukārt LR pilnvarotais lietvedis Buenosairesā Pēteris Oliņš, kurš nepiekrita A. Bilmaņa viedoklim LR sūtniecības Argentīnā finansēšanas jautājumā, 1941. gada 25. septembrī vēstulē K. Zariņam kritizēja 17. maija pilnvaru daļēju (LR pārstāvniecību Rietumu puslodē) nodošanu A. Bilmanim, apgalvojot, ka A. Bilmanis tās izmantojis, vērsoties vienīgi pret P. Oliņu un Sanpaulu konsulātu.⁶⁹

Līdz 1942. gadam Baltijas valstu sūtniecības Lielbritānijā turpināja darboties bez ierobežojumiem. Britu Kara kabinets pēc britu ārlietu ministra A. Īdena ierosinājuma 1942. gada 27. jūnijā pieņēma lēmumu, ka turpmāk Baltijas valstu sūtņus un sūtniecību darbiniekus vairs neminēs Diplomātu sarakstā, bet atsevišķā pielikumā.⁷⁰ Par to britu ĀM 6. augustā paziņoja Baltijas valstu sūtņiem.⁷¹ 8. augustā viņiem pieļāva turpināt parastās funkcijas, izņemot politisko darbību.⁷²

Diemžēl statusa izmaiņas uz zināmu laiku radīja nesaskaņas starp K. Zariņu un A. Bilmani. Sūtņi ASV A. Bilmanis uzskatīja, ka K. Zariņš ir zaudējis savu statusu un rīcības brīvību Lielbritānijā, un tāpēc atzina, ka turpmāk atbildība par ārkārtas pilnvaru izpildi jāpārņem viņam. A. Bilmanis 14. augustā izdeva pavēli Nr. 96: “Ievērojot to apstākli, ka Anglijas valdība 1942. gada 6. augustā paziņoja, ka tā nostrīpojusi Latvijas sūtņa Londonā K. Zariņa vārdu no pilntiesīgo sūtņu saraksta un tādā ceļā sūtņi K. Zariņš zaudē to stāvokli, kurā vienīgi viņš varēja izlietot 1940. gada 17. maija Latvijas likumīgās valdības izdotās pilnvaras, un, tā kā sūtņi Zariņš, redzams, ir zaudējis rīcības brīvību kā Latvijas pilntiesīgs sūtņi, es, pamatojoties uz šo pilnvaru 5. paragrāfu, pārņemu šīs pilnvaras visā pilnībā, skaitot ar 1942. gada 14. augustu.”⁷³ K. Zariņš 1942. gada 1. septembra vēstulē A. Bilmanim atbildēja: “Varu tikai vēlreiz atkārtot, ka tikmēr, kamēr esmu dzīvs un mana sūtniecība nav slēgta, es 17. maija pilnvaras paturu sev un Jums tās nenodošu. Ja Dievs būs lēmis man Viņa priekšā stāties, tad pilnvaras automātiski pāries uz Jums, un, ja politiskie apstākļi tiešām sarežģīsies tā, ka man vairs nebūs rīcības brīvības, tad būs laika diezgan Jums stāties manā vietā, bet līdz tam laikam Jums jāpateicas. Savaldāt savas emocijas Latvijas un cilvēku mīlestības labad.”⁷⁴

K. Zariņš 1942. gada 7. oktobrī izplatīja apkārtrakstu goda konsuliem ar skaidrojumu par 17. maija pilnvarām. Viņš informēja par Rietumu puslodē pakļidušajām nepamatotajām baumām, ka K. Zariņš it kā zaudējis rīcības brīvību.⁷⁵

Par nožēlu, šīs domstarpības un pārpratumi izvērtās tik asi, ka tie tika iznesti ārpus Latvijas ārlietu dienesta ietvariem un par to informēti Lielbritānijas un ASV ārlietu resori. K. Zariņš 1942. gada

25. augusta vēstulē britu ĀM Ziemeļu departamenta direktoram K. Varneram (*Warner*) rakstīja, ka pēc sarunām britu Ārlietu ministrijā par savu turpmāko statusu viņš ir nosūtījis kolēģiem Vašingtonā, Buenosairesā, Ženēvā un Stokholmā informāciju, ka baumas par to, ka Lielbritānijas valdība būtu atzinusi Baltijas valstu inkorporāciju, ir nepatiesas un ka viņš turpina pildīt savas diplomātiskās funkcijas. K. Zariņš nosūtījis A. Bilmanim telegrammu ar lūgumu noraidīt baumas.⁷⁶

Vēstulē K. Zariņš arī informēja par savu saraksti ar A. Bilmani un A. Bilmaņa viedokli, ka britu Ārlietu ministrijai vajadzētu oficiāli noraidīt britu presē publicētās baumas it kā par K. Zariņa statusa zaudēšanu, jo avižu raksti ir izgājuši britu cenzūru. K. Zariņš norādīja, ka avižu telegrammas ar pretrunīgo informāciju ir likušas viņa kolēģiem šaubīties par viņa kā akreditēta sūtņa pilnu rīcības brīvību. K. Zariņš atzīmēja, ka viņam nav vēlmes iesaistīties diskusijā ar presi un vēl daudz mazāk ar Vācijas propagandas melu mašīnu, kas uzskatīja, ka inkorporācijas atzišana no britu valdības puses ir noticis fakts. K. Zariņš lūdza K. Varneru skaidrot šo atšķirību starp K. Zariņa paziņojumiem un preses publikācijām.⁷⁷

K. Varners 1942. gada 16. oktobrī, atbildot uz K. Zariņa 8. oktobra vēstuli, paskaidroja, ka K. Zariņš saglabā rīcības brīvību. Nekādos apstākļos Lielbritānija nepiekrītu, ka A. Bilmanis pildītu kādas funkcijas Lielbritānijā.⁷⁸

Sūtņis K. Zariņš 1942. gada 20. oktobra vēstulē K. Varneram rakstīja par A. Bilmaņa aplamo ietekmēšanos no laikrakstu ziņām un nesapratni par reālo situāciju, maldīgo viedokli par ārkārtas pilnvarām. Tāpēc K. Zariņš jutis, ka viņam jāpārbauda britu viedoklis par savu statusu. Sūtņis pateicās K. Varneram par apstiprinošo atbildi. K. Zariņš informēja, ka A. Bilmanis vēlas adresēt ASV Valsts departamentam viedokļus par K. Zariņa situāciju Lielbritānijā un grib pārņemt viņa ārkārtas pilnvaras. K. Zariņš apliecināja, ka pilnībā novēršas no A. Bilmaņa koncepcijas, un atvainojās britu valdībai par kolēģa tik pārsteidzīgo rīcību. K. Zariņš rakstīja, ka nezina ASV Valsts departamenta viedokli, bet domā, ka tas nav piekritis A. Bilmaņa interpretācijai. K. Zariņš informēja *Foreign Office*, ka gatavojas iesniegt vēstuli ASV vēstniekam Lielbritānijā Dž. Vainantam (*Winant*), lūdzot nodot viņa viedokli ASV Valsts departamentam, lai skaidrotu, ka A. Bilmanis nevar darboties uz ārkārtas pilnvaru pamata un ka viņš nekādā gadījumā nevar pārņemt K. Zariņa pienākumus Lielbritānijā. Vēstuli ASV valdībai sūtņis tobrīd vēl nebija nosūtījis, bet gatavojās to izdarīt vistuvākajā laikā.⁷⁹ Vēlāk A. Bilmanis atkal atzina K. Zariņu par ārkārtas pilnvaru nesēju, un nepatīkamais konflikts bija izsmelts.

Sakarā ar britu 6. augusta paziņojumu K. Zariņš 1942. gada 18. septembra notā A. Īdenam uz britu lēmuma argumentāciju par

valdības neesamību paskaidroja, ka Latvijai nav savas valdības ārvalstu okupāciju dēļ, kā arī demonstrēja neizpratni, kāpēc citas Vācijas okupētās valstis palikušas Londonas diplomātiskā korpusa sarakstā. 16. oktobrī britu ĀM K. Zariņam atkārtoti apstiprināja viņa statusu un rīcības brīvību⁸⁰ un atļāva LR sūtniecībai zināmas diplomātiskas privilēģijas. Kara gados pilnvaras K. Zariņš izmantoja galvenokārt saistībā ar Latvijas Republikas diplomātisko un konsulāro pārstāvju iecelšanu.

K. Zariņš 1942. gada 17. augustā informēja kolēģus par savu līdzšinējo darbību saskaņā ar pilnvarām; to galvenā vērtība varētu būt pēckara starptautiskās konferencēs, kurās spriedīs par Latvijas nākotni.⁸¹ Sūtnis 1. septembrī rakstīja, ka, paturot, ko iespējams paturēt, nevis slēdzot sūtniecības, iespējams nodrošināt nākotni; ka J. Feldmanis turpina Ženēvā strādāt, lai gan Šveices diplomātiskajā listē vairs neskaitās; kamēr sūtniecība Londonā turpina strādāt, viņš nevienam nevar nodot savas 17. maija pilnvaras.⁸²

1942. gada 8. decembrī K. Zariņš papildināja savu viedokli pilnvaru jautājumā, norādot, ka pilnvarās nav paredzētas tiesības viņam rīkoties ar valdības līdzekļiem un noguldījumiem; ka tajās netika nekas paziņots par valsts rezervēm; ka pilnvaras runā tikai par mūsu iekšējām lietām un politiska rakstura funkcijām; ka pilnvarām ierobežots raksturs; ka kuģu lietās citu valstu pārstāvjiem pilnvaras daudz plašākas; ka turpina meklēt ceļus līdzekļu dabūšanai.⁸³

Tā kā gan ASV, gan Anglija faktiski atzina K. Zariņa ārkārtas pilnvaras, līdz ar to tās atzina arī K. Zariņa tiesības iecelt goda konsulu vietas izpildītājus. Mirušo konsulu vai no amata atlūgušos goda konsulu vietā K. Zariņš ar Lielbritānijas ĀM atļāuj iecēla goda konsulu vietas izpildītājus. 1944. gada 1. aprīlī tika nodibināta atsevišķa Latvijas Republikas sūtniecība Brazīlijas galvaspilsētā Riodežaneiro, uz kuriem par sūtniecības sekretāru un pagaidu pilnvaroto lietvedi tika pārcelts līdzšinējais sūtniecības Buenosairesā sekretārs Vilis Tomsons.⁸⁴

Jauna situācija goda konsulu jautājumā radās 1942. gadā, kad bija nepieciešams apstiprināt jaunu goda konsulāro pārstāvi Liverpoolē mirušā goda konsula A. Kokera (*Coker*) vietā; izvirzījās jautājums, kādā statusā *Foreign Office* piekritis pārstāvi apstiprināt.⁸⁵ Britu valdība nevarēja izdot jaunajam konsulārajam pārstāvim Dž. V. Ņūtonam (*Newton*) eksekvatūru (jo pārstāvja iecelšana nebija izdarīta ar Latvijas valdības lēmumu), tomēr viņa kā goda konsula vietas izpildītāja darbībai nebija šķēršļu. 1942. gada 24. aprīlī viņam tika izdota konsulārā apliecība.⁸⁶ Arī turpmākajos gados *Foreign Office* piekrita šādai procedūrai, kad K. Zariņa izvirzītie kandidāti tika akceptēti kā goda konsulu vietas izpildītāji. 1940. gada beigās konsulam Sidnejā N. Makleodam (*McLeod*) tika piešķirts Vecākā Latvijas konsula Austrālijā (*Senior Latvian Consul*) statuss. Lielbritānijas un ASV valdības akceptēja K. Zariņa tiesības iecelt konsulāros pārstāvjus.⁸⁷

Sakarā ar iepriekšējā LR goda ģenerālkonsula Monreālā A. Gaborija (*Gaboury*) atteikšanos no amata K. Zariņš lūdza goda konsulu Toronto R. N. Braisonu (*Bryson*) uzņemties konsulāro pienākumu pildīšanu arī līdzšinējā Monreālas darbības rajonā. Balstoties uz ārkārtas pilnvarām, K. Zariņš 1944. gada 12. janvārī izdeva pilnvaru R. N. Braisonam darboties vairākās Austrumkanādas provincēs.⁸⁸ Līdz Britu impērijas Vestminsteras statūta (1931. g.) izmaiņām (40. gados Britu domīnijas šo statūtu ratificēja dažādos laikos) goda konsulu vietas izpildītāju iecelšana Britu domīnijās tika veikta caur britu *Foreign Office*, bet kopš statūta izmaiņām – tieši vienojoties ar konkrēto valsti.⁸⁹

K. Zariņš 1944. gada 5. maijā rakstīja P. Oliņam, ka sūtņi dara visu iespējamo valsts un tautas interešu aizstāvēšanā: “Mēs visi zinām, ka mūsu tauta cieš briesmīgi, bet arī mums ārzemēs viens otrs rūgts piliens ir jānorij, tomēr, neskatoties uz visu to, mēs nenogurstoši strādājam un darām visu, ko spējam.”⁹⁰

1945. gada 18. janvārī K. Zariņš vēstulē V. Salnājam rakstīja, ka atzīs pēdējo neatkarīgo valdību un citu neatzīs, kamēr Latvijā uz vietas valsts vadību nesaņems kāda cita organizācija; ka tagad trimdas valdības veidošana kaitētu Latvijas interesēm, jo starptautiskā situācija Latvijai sliktāka nekā 1940. gadā; ka trimdas “valdības” nodibināšanās gadījumā viņš nevarēs tai pakļauties; ka praktiskās nozīmes 17. maija pilnvarām faktiski nav, politiskās lietās tās nav lietotas; ka viņš ar A. Bilmani vienojies, ka šajā bīstamajā laikmetā saskaņā ar pilnvaru tekstu K. Zariņa nāves gadījumā pilnvaras pāriet uz A. Bilmani.⁹¹

Otrā pasaules kara beigās un pēc tām Baltijas valstu diplomātiskie pārstāvji Vašingtonā pilnībā saglabāja savu statusu, diplomātiskās privilēģijas un imunitāti. Baltijas valstu sūtņi Londonā netika uzskatīti par kādas valsts oficiāliem pārstāvjiem, bet viņiem tika saglabātas visas diplomātiskās privilēģijas un imunitāte personiskā kapacitātē, kā arī atļautas konsulārās funkcijas.⁹²

1946. gadā Ženēvā un 1950. gadā Londonā notika Latvijas sūtņu un trimdas sabiedrisko organizāciju pārstāvju kopīgas apspriedes. Tajās tika diskutēts jautājums par valdības 17. maija ārkārtas pilnvaru juridisko spēku, LR ārlietu dienesta statusu, funkcijām un uzdevumiem, kā arī par eventuālām iespējām veidot trimdas valdību. Sūtņiem izdevās atvaīrīt mēģinājumus pakļaut LR ārlietu dienestu tolaik vēl tikai topošajām trimdas nevalstiskajām organizācijām.

Trimdā tika uzsāktas diskusijas par to, kas ir tiesīgs pārstāvēt Latviju starptautiskajās attiecībās prettiesiskās okupācijas apstākļos. Diemžēl daļa pirmskara politiķu un amatpersonu – agrāko politisko partiju vadītāji par galvenajiem izvirzīja bēgļu saimes skatījumā otršķirīgus mērķus, ar kategorisku prasību trimdas saimei bez ie-

bildumiem atzīt LR 1922. gada Satversmi un pakļauties partiju pārstāvju politiskai vadībai. Sākās neauglīgi strīdi par Latvijas 1922. gada Satversmi un valdības 1940. gada 17. maija ārkārtas pilnvarām sūtnim K. Zariņam. Konflikti kulmināciju sasniedza bēgļu nometņu laikā 1946.–1947. gadā.⁹³

Pilnvaru jautājums tika plaši aplūkots un dažādi, bieži vien tendenciozi interpretēts bēgļu laikmeta latviešu trimdas preses izdevumos. Savu viedokli par to K. Zariņš puda, piemēram, divās vēstulēs Alfrēdam Valdmanim. 1946. gada 26. novembrī K. Zariņš rakstīja: “Jūs pieskaraties arī manām ārkārtējām pilnvarām. Nevaru saprast, kamdēļ daudziem mūsu politiķiem tās ir kā dadzis acīs. Mūsu nacionālās politikas jautājumos nevienam ar šīm pilnvarām uzbāzies neesmu. Esmu gan ar viņu palīdzību izglābis Latvijas mantu, kuģus, piemēram, u.t.t. Tomēr vienam otram pilnvaras nepatīk. [...] Un tā arī pilnvaras es nevienam nenodošu, kamēr varēšu strādāt un brīvi kustēties.”⁹⁴

Pusotra gada vēlāk – 1948. gada 26. aprīlī K. Zariņš A. Valdmanim rakstīja par Satversmes spēkā neesamību, ārkārtas pilnvarām, deva parlamentāriešu darbības un pilnvaru trūkuma novērtējumu. K. Zariņš skaidroja, ka pilnvaras nāk no toreizējā augstākā varas nesēja – Ministru kabineta. Pilnvaru jautājums tiek nelietīgi velti valkāts un to dēļ taisīts pārmērīgs troksnis. Kamēr viņiem ar A. Bilmani ir sūtņu pilnvaras, ārkārtas pilnvarām ir galvenokārt tikai iekšēja disciplināra nozīme, tās rada zināmu koordināciju un kārtību. Ārpus tā pilnvaru nozīme no latviešu nacionālā viedokļa ir simboliska: “Tauta grib vienoties ap vienu centru, grib turēties pie Latvijas valsts un, zinādama, ka pastāv pēdējās valdības ārkārtējiem apstākļiem dots pilnvarojums, tver pēc tā kā vienojoša faktora, neinteresējoties par šo pilnvaru plašumu vai šaurumu, pilnību vai nepilnībām, par to, vai tās administratīvā vai likumdošanas ceļā piešķirtas.” Britu valdība 1940. gadā pilnvaras pieņēma zināšanai, bet nekādu atzīšanu vai neatzīšanu tām nepiešķīra. Briti K. Zariņam teikuši, ka viņš var turpināt strādāt uz sūtņa pilnvaru pamata, bet ārkārtas pilnvaras varbūt būs nepieciešams izlietot nākotnē. “Vienā otrā gadījumā man pilnvaras ir jau arī noderējušas, piem., Īrijas kuģu prāvā.”⁹⁵ Tāpat Bilmanis uz tām ir atsaucies ar sekmēm, bet plašākā mērogā pilnvaras savu dienu vēl gaida austam, un mums nevajadzētu viņu potenciālo vērtību novalkāt, ap tām pārāk mēles deldējot. [...] Mums, sūtņiem, kas vēl strādājam, ir sūtņu grāmatas un papīri, tātad ārējā atzīšana un iekšējā autoritāte, piedevām vēl ārkārtējās pilnvaras. Parlamentāriešiem nav nekā. Notecējuši un spēkā neesoši mandāti, un tautā simpātiju nav. Demokrātijas pamats taču ir tautas atbalsts. Par tādu nevar saukt priekš 18 gadiem izvestas vēlēšanas, ignorējot pavisam lielu satraukumu un pārmaiņu laikos radušās domas un kustības, kā arī veselu spēcīgu jaunu paaudzi. Ārējas atzīšanas arī tiem nav. Tātad viņu uzstāšanās par to, ka

viņiem jāsaņem vadība, man šķiet negatīva parādība, jo tā šķeļ tautu un ārēji grauj mūsu prestižu.”⁹⁶

Latvijas 4. Saeimā pārstāvēto lielāko partiju pārstāvji trimdā, kas uzskatīja LR Satversmi par spēkā esošu un darbojošos, 1947. gada 26. aprīlī deklarēja, ka Saeimas priekšsēdētāja un Valsts prezidenta vietas izpildītāja funkcijas pārgājušas uz nākamo pēc amatu hierarhijas trimdā esošo Saeimas prezidija amatpersonu – Saeimas priekšsēdētāja otro biedru bīskapu Jāzepu Rancānu.⁹⁷ Latvijas Centrālās padomes (Vācijā) ierosinātā Latvijas parlamentāriešu konference Bad-Dicenbahā 1947. gada 19.–20. augustā deklarēja, ka LR Satversme joprojām ir spēkā. Šim viedoklim pievienojās arī bijušie Latvijas tiesas senatori 1948. gada martā – aprīlī.⁹⁸

LCP oponenti bija daļa trimdinieku, kuri grupējās ap Latviešu Centrālo komiteju, kas šos atzinumus apstrīdēja un uzsvēra Latvijas valsts reprezentācijas tiesību *status quo* – starptautiski atzītās Latvijas pēdējās valdības ārkārtējās pilnvaras.⁹⁹ 1950. gada 18.–20. oktobrī Londonā notikusi LR diplomātu un latviešu trimdas pārstāvju sanāksme noraidīja 1946. gadā Ženēvā pieņemto Latvijas bijušo parlamenta deputātu un ministru vienošanos, ka J. Rancāns ir augstākais Latvijas pārstāvis ārvalstīs un ka viņam ir tiesības izveidot trimdas valdību.¹⁰⁰ LR diplomātiskie pārstāvji un viņus atbalstošā trimdas pārstāvju daļa uzskatīja, ka Rietumvalstis nav atbalstījušas un neatbalstīs Latvijas trimdas valdības veidošanu un Latvijas 4. Saeimas deputātu pilnvaru atjaunošanu pēc daudzu gadu pārtraukuma, turklāt šādas starptautiski neatzītas valdības izveide varētu novest pie sūtņu diplomātisko pilnvaru atzīšanas izbeigšanas un LR sūtniecību un konsulātu slēgšanas.¹⁰¹

Arī pats ārkārtas pilnvaru nesējs centās izskaidrot J. Rancānam savus uzskatus, un starp abiem politiskajiem darbiniekiem notika plaša sarakste un vairākkārtējas personiskas tikšanās. Piemēram, 1947. gada 27. maija vēstulē K. Zariņš J. Rancānam apliecināja, ka visu laiku uztur kontaktus ar latviešu politisko grupu vadību un to iesniegumus sūta tālāk un atbalsta; savulaik agrākās 4. Saeimas priekšsēdētājs Pauls Kalniņš atsūtījis K. Zariņam jaunu “pilnvaru” iesniegšanai britu valdībai – sūtnis akreditēties par jaunu negājis, bet dokumentu britu Ārlietu ministrijai iesniedzis, lai demonstrētu latviešu tautas vienību; visus partiju uzskatus, kas kalpo Latvijas valsts interesēm, K. Zariņš izlietojis savā darbā; diemžēl bijušo parlamentāriešu “Eslingenas signāli” nepalīdz viņam aizstāvēt Latvijas valsts intereses.¹⁰²

Savās publikācijās trimdas izdevumos un publiskajās runās K. Zariņu nolikt ārkārtas pilnvaras aicināja Miķelis Valters Briselē, kura darbība vispār pēckara gados, viņam to apzinoties vai neapzinoties, bija vērsta uz Latvijas valsts ārlietu dienesta iznīcināšanu (ne tikai ārkārtas pilnvaru kritika, bet arī aicinājumi slēgt pārstāvniecības, tiesāt sūtņus u.tml.).¹⁰³

Kad līdz ar latviešu centrālo organizāciju izveidošanos Rietumeiropā latviešu politiskajā un sabiedriskajā darbā iesaistījās vidējā paaudze, strīdi par Satversmi un ārkārtas pilnvarām palēnām izbeidzās.¹⁰⁴ Diskusijas samazinājās 40. gadu beigās un ar daudz mazāku intensitāti turpinājās līdz 50. gadu vidum, kad tās pamazām izsika.

K. Zariņš 1946. gada 4. aprīlī uz ārkārtas pilnvaru 6.f punkta pamata izdeva pilnvaru ārkārtējam sūtnim un pilnvarotajam ministram LR pastāvīgajam delegātam Tautu Savienībā Jūlijam Feldmanim pārstāvēt Latvijas Republiku Tautu Savienības 20. asamblejas turpinājumā. Ar otru pilnvaru J. Feldmanis tajā pašā datumā tika pilnvarots pārstāvēt Latvijas Republiku Tautu Savienības 21. asamblejā. Diemžēl Latvijai, tāpat kā pārējām Baltijas valstīm, netika dota iespēja piedalīties TS likvidācijas pilnsapulcē. Pēc TS likvidācijas J. Feldmanis līdz 1949. gadam darbojās Ženēvā kā Latvijas oficiālais pārstāvis Starptautiskās bēgļu organizācijas (*International Refugee Organization*; IRO) galvenajā mītnē.¹⁰⁵ Arī šo un turpmāk pieminētās iecelšanas amatos K. Zariņš īstenoja, atsaucoties uz ārkārtas pilnvarām.

1946. gada 12. martā K. Zariņš lūdza Beļģijas vēstniecību Londonā paziņot savai valdībai, ka viņš kā Latvijas valdības pilnvaru nesējs atbalsta Herbertu Rāceni vicekonsula darbā Briselē. (Līdz Beļģijas okupācijai no Vācijas puses 1940. gadā H. Rācenis bija darbojies vicekonsula amatā Antverpenē, vēlāk pārcēlies uz Briseli un pēc Beļģijas atbrīvošanas 1945. gadā lūdzis K. Zariņu viņu notificēt Beļģijas valdībai.) 1946. gada 25. martā Beļģijas vēstniecība paziņoja K. Zariņam, ka viņa lūgums nosūtīts Beļģijas valdībai. Vairāk arī nekas nebija vajadzīgs, un ar to viss H. Rāceņa statusa atzīšanas jautājumā bija kārtībā.¹⁰⁶

Argentīnas valdība 1946. gada 30. novembrī likvidēja Baltijas valstu sūtniecības Buenosairesā, un 5. decembrī LR pilnvarotais lietvedis Pēteris Oliņš pārcēlās uz Riodežaneiro (Brazīlijā), kur sūtniecība strādāja līdz 1961. gada 11. martam.¹⁰⁷

1946. gada 26. maijā apspriedē Ženēvā Latvijas sūtņi K. Zariņš, O. Grosvalds un J. Feldmanis pieņēma principiālus lēmumus par LR ārlietu dienesta turpmākās darbības pamatprincipiem. Viens no lēmumiem fiksēja, ka 1940. gada 17. maija ārkārtas pilnvaras ir uzskatāmas par Latvijas valsts suverēnās varas idejas turpinājumu un tādā kārtā ir sūtņu darbības tiesiskais pamats; Latvijas sūtņi turpina reprezentēt Latvijas suverēno varu tanīs valstīs un starptautiskajās iestādēs, kur viņi akreditēti un kur viņi var darboties.¹⁰⁸

Uz ārkārtas pilnvaru pamata K. Zariņš 1949. gada 3. jūnijā izdeva pilnvaru Latvijas pārstāvim Starptautiskajā bēgļu organizācijā Arnoldam Skrēberam, bet 1954. gada 29. novembrī – savam personīgajam pārstāvim Zviedrijā Jānim Tepferam. K. Zariņš 1951. gada 3. augustā

izdeva juristam Kārlim Gulbim Briselē pilnvaras kā viņa personīgam pārstāvim Latvijas pilsoņu interešu aizsardzībai Beļģijā un Luksemburgā. Sūtnis K. Zariņš 1953. gada 14. maijā pilnvaroja Robertu Liepiņu uzņemt kontaktus ar Rietumberlīnes varas iestādēm kara laikā sagraudā Latvijas valsts sūtniecības nama īpašuma *Burggrafenstrasse 13, Berlin W.62* lietā.¹⁰⁹

Laika gaitā Latvijas ārlietu dienesta vadītājs K. Zariņš iecēla vairākus diplomātiskos pārstāvjus, bet vairākus diplomātus un konsulus paaugstināja amatā vai pārcēla uz citām dienesta vietām. Darbību turpināja samērā liels skaits goda konsulu. Agrāko goda konsulu vietā sūtnis K. Zariņš iecēla 16 LR goda konsulu vietas izpildītājus.¹¹⁰ K. Zariņš iecēla arī personīgos pārstāvjus (saukti arī par Latvijas interešu pārstāvjiem). Vairākās valstīs, kurās pēc kara ieceļoja daudz latviešu bēgļu, par karjeras konsuliem tika ieceltas personas no agrāko diplomātu vai konsulu aprindām.¹¹¹ K. Zariņš 1948. gada 30. decembra memorandā norādīja, ka uz ārkārtas pilnvaru pamata viņš iecēlis ne tikai Latvijas diplomātiskos pārstāvjus, bet arī, piemēram, Vili Tomsonu par speciālo sūtni Brazīlijas prezidenta inaugurācijas ceremonijā. Memorandā bija teikts, ka tā latviešu nācijas daļa, kurai iespējams brīvi paust savus uzskatus, atzīst ārkārtas pilnvaras un uzskata tās par kontinuitātes saikni ar pēdējo likumīgi atzīto Latvijas valdību. K. Zariņš skaidroja latviešu trimdas dažādu politisko aprindu attieksmi pret ārkārtas pilnvarām un uzsvēra, ka sūtnis ir atbildīgs latviešu tautas priekšā par Latvijas diplomātiskā darba veikšanu sarežģītajā nacionālās trimdas laikā.¹¹²

Pēc A. Bilmaņa nāves (1948. g. 26. jūlijā) sūtniecības darbību turpināja pagaidu pilnvarotais lietvedis Anatols Dinbergs. Lai gan latviešu trimdas sabiedrība atzina LR ārlietu dienestu par vienīgo Latvijas valsts varas iestādi un valsts *de iure* pastāvēšanas izpausmi, tieši Bilmaņa pēcteča gadījumā izvērās pirmās plašākās diskusijas par to, kurš būtu tiesīgs ieņemt atbrīvojušos sūtniecības vadītāja amatu. Tika izvirzītas vairākas, to skaitā bijušo ministru (Alfrēda Valdmaņa u.c.) kandidatūras. Visbeidzot sūtnis K. Zariņš deva priekšroku tādas personas izvirzīšanai, kam ir liela diplomātiskā darba pieredze. K. Zariņš uz ārkārtas pilnvaru pamata no Ženēvas uz Vašingtonu par LR pilnvaroto lietvedi ASV ar pilnvarotā ministra diplomātisko rangu pārcēla J. Feldmani. Sūtņa amatā J. Feldmani apstiprināt nevarēja valsts galvas un neatkarīgas valdības neesamības dēļ. Vēlāk uz faktu, ka uz ārkārtas pilnvaru pamata ASV valdība atļāva iecelt pēcteci Latvijas sūtņa vietā, K. Zariņš atsaucās kā uz precedentu daudzos savos citu valstu ārlietu resorīem iesniegtajos dokumentos.

J. Feldmanis darbību ASV sāka 1949. gada 13. jūnijā, un 1952. gada 30. janvārī viņu pieņēma ASV prezidents H. Trumens (*Truman*). Pēc J. Feldmaņa nāves (1953. g.) sūtniecību līdz jauna pilnvarotā lietveža

apstiprināšanai atkal vadīja A. Dinbergs. Uz ārkārtas pilnvaru pamata K. Zariņš par sūtniecības Vašingtonā vadītāju LR pilnvarotā lietveža amatā ar pilnvarotā ministra rangu iecēla bijušo LR sūtni Itālijā Arnoldu Spekki, kurš oficiāli sāka darboties 1954. gada 24. maijā.¹¹³ A. Spekke vadīja sūtniecību līdz 1970. gadam. (Latvijas sūtniecības Londonā pilnvarotais lietvedis T. Ozoliņš 1970. gada 8. septembra *Aide Memoire* informēja, ka K. Zariņš vienlaicīgi ar A. Spekkes apstiprināšanu Vašingtonas sūtniecības pilnvarotā lietveža amatā nominējis viņu kā pēcteci ārkārtas pilnvaru turētāja lietā K. Zariņa nāves gadījumā un ka A. Spekke pēc K. Zariņa nāves uzņēmis ne tikai Latvijas diplomātiskā dienesta vadītāja pienākumus (šo faktu apstiprinājusi Latvijas diplomātu konference 1964. g. 30. septembrī – 2. oktobrī Londonā), bet arī ārkārtas pilnvarās paredzētās saistības.)¹¹⁴ Vēlāk, domājams, K. Zariņš nāca pie slēdziena, ka ārkārtas pilnvaras pārpilnvarot tomēr nevar.

K. Zariņš 1951. gada 9. janvāra vēstulē britu ārlietu ministra vietniekam E. Noblam (*Noble*) izvirzīja jautājumu par ārkārtas pilnvarām, jo kopš 1942. gada bija pagājis daudz laika un sūtnis saprata, ka jautājums par pilnvaru leģitimitāti atkal var tikt aktualizēts. K. Zariņš lūdza britu Ārlietu ministriju apstiprināt savu agrāko viedokli, piemēram, formulējot, ka sūtnis nav zaudējis savu rīcības brīvību. E. Nobls 1951. gada 7. februārī oficiāli atbildēja K. Zariņam, ka britu valdība neredz iemeslu mainīt savu 1942. gada 16. oktobra viedokli par K. Zariņa rīcības brīvību.¹¹⁵

Sakarā ar Spānijas valdības labvēlīgo nostāju K. Zariņš 1952. gadā izveidoja Latvijas diplomātisko pārstāvniecību – par LR diplomātisko pārstāvi Spānijā iecēla Robertu Kampusu, kurš tur darbojās līdz 1969. gadam.¹¹⁶

K. Zariņš 1954. gada 25. jūlijā izdeva Pēterim Apmanim pilnvaras kā konsula v.i. Hamburgā (VFR). Par pilntiesīgu konsulu VFR valdība viņu neuzskatīja, bet viņš tika iekļauts Hamburgas senāta konsulārajā sarakstā.¹¹⁷

K. Zariņš 1954. gada 15. decembrī informēja britu ĀM Ziemeļu departamenta direktoru A. Holeru (*Hohler*) par A. Spekkem nosūtīto dokumentu, saskaņā ar kuru K. Zariņš, domājams, sava ievērojamā gadu skaita dēļ bija nolēmis nodot daļu savu ārkārtējo pilnvaru īpašos gadījumos; vēstules kopiju piesūtīja britu Ārlietu ministrijai. A. Holers 1955. gada 17. janvāra vēstulē K. Zariņam apstiprināja 1954. gada 15. decembra vēstules saņemšanu.¹¹⁸

Visām LR pārstāvniecībām nebija vienāds statuss.¹¹⁹ Darbību personīgā (individuālā) statusā ārpus likvidētajām diplomātiskajām pārstāvniecībām (ar ierobežotām tiesībām veikt diplomātiskās funkcijas) turpināja arī grupa latviešu diplomātu, kuru sūtniecības un konsulātus 1940. gadā bija pārņēmuši PSRS Ārlietu tautas komisariāta

darbinieki. Pēc Otrā pasaules kara Francijā, VFR, Kanādā, Nīderlandē, Norvēģijā, Šveicē un citur šie K. Zariņa uz ārkārtas pilnvaru pamata ieceltie Latvijas diplomātiskie pārstāvji darbojās ar vietējo valdību atbalstu un iespēju robežās pārstāvēja Latvijas valsts intereses.¹²⁰ Dažādos laika posmos mainījās dažu rezidences valstu nostāja Latvijas pārstāvniecību statusa jautājumos.¹²¹ Vairumā gadījumu šo amatpersonu darbība tomēr bija apgrūtināta, jo viņu iespējas tikt iekļautiem oficiālajos rezidences valstu diplomātiskajos un konsulārajos sarakstos noteica attiecīgās valsts nostāja Baltijas valstu okupācijas un aneksijas jautājumā.¹²²

Vairākās citās Rietumu valstīs LR diplomātiskie un konsulārie pārstāvji darbojās oficiāli neatzīti, privāti, ar zināmu vietējo valdību atbalstu un iedrošinājumu: Francijā – O. Grosvalds un no 1962. gada pilnvarotais lietvedis K. Bērends, VFR – ārlietu dienesta vadītāja delegāts R. Liepiņš, Kanādā – goda konsuls, vēlāk goda ģenerālkonsula v.i. R. N. Braisons, Nīderlandē – ģenerālkonsuls B. Pavasars, Norvēģijā – goda ģenerālkonsuls A. Vanags, Šveicē – Latvijas bēgļu un pārvietoto personu interešu aizstāvis IRO, vēlāk K. Zariņa pārstāvis Šveicē un Ženēvā izvietotajās starptautiskajās organizācijās un institūcijās A. Skrēbers.¹²³

Viens no pilnvaru nesēja darbības uzdevumiem allaž bija censties atjaunot Latvijas diplomātu darbību un oficiālu statusu tajās valstīs, kur tas dažādu iemeslu dēļ bija ticis pārtraukts. Tas nozīmēja ne tikai atjaunot darbību, bet iespēju robežās nostiprināt arī darbību atjaunojušo pārstāvju oficiālo statusu attiecīgajās valstīs. Piemēram, 60. gadu sākumā Kanādas valdība izrādīja lielāku pretimnākšanu Baltijas valstu konsulāro pārstāvju statusa nostiprināšanā. K. Zariņš 1962. gada 24. augusta vēstulē Kanādas ārlietu ministram izteica pateicību Kanādas valdībai sakarā ar LR karjeras konsula V. Tomsona iekļaušanu publicējamā sarakstā *“Canadian Representatives Abroad and Representatives of Other Countries in Canada”*. Sūtnis pateicās par Kanādas valdības labo gribu, pirms 10 gadiem piekritot K. Zariņa apstiprinātajam V. Tomsonam darboties karjeras konsula kapacitātē.¹²⁴

17. maija ārkārtas pilnvarām īpaši nikni uzbruka padomju propaganda. Daudzus gadus okupēto Baltijas valstu diplomātiskās pārstāvniecības bija nežēlīgu PSRS uzbrukumu objekts.¹²⁵ Latvijas sūtnis K. Zariņš 1962. gada 30. aprīlī informēja britu Ārlietu ministriju par Maskavas laikrakstā “Izvestija” 1962. gada aprīļa sākumā publicēto V. Muntera rakstu. “Londonas Avīze” intervēja K. Zariņu sakarā ar V. Muntera publikāciju, un K. Zariņš intervijā izteica šaubas, vai V. Munters būtu rakstījis pēc savas iniciatīvas. K. Zariņš piesūtīja britu ĀM savas intervijas tulkojumu, par kuru 14. maijā *Foreign Office* viņam pateicās. Britu diplomāts norādīja, ka Lielbritānijas vēstniecība Maskavā arī pievērsusi uzmanību V. Muntera rakstam.¹²⁶

1962. gada 3. augusta vēstulē britu ĀM K. Zariņš paskaidroja V. Muntera faktu sagrozījumus un melus par ārkārtas pilnvarām. V. Munters nepareizi apgalvojis, ka vairāki valdības locekļi un prezidents K. Ulmanis esot bijuši pret pilnvaru piešķiršanu K. Zariņam. Īstenībā K. Ulmanis uzskatījis, ka nav cita diplomāta, kuram varētu dot šīs pilnvaras (prezidents teicis, ka esot bijis tikai viens oponents K. Zariņam pilnvaru lietā). Kā ārkārtas pilnvaru nesējs viņš īsteno administratīvas tiesības, pārējā savā darbībā uzskata sevi par Latvijas sūtni Londonā. Trimdas latviešos pastāv vispārēja tendence būt ļoti apmierinātiem sakarā ar pēdējās latviešu nacionālās valdības dekrēta pastāvēšanu, tāpat kā par faktu, ka Latvijas diplomātiskās pārstāvniecības pavediens lielākā vai mazākā mērā nav pārrauts daudzās Rietumu valstīs. Muntera otra apsūdzība esot par to, it kā K. Zariņš būtu novēlējis sūtniecības namu savai meitai. Trešā apsūdzība esot par Latvijas naudas izlietojumu. Pārmētumi par viņa “varas” pierādījumiem par Latvijas valsts “kontinuitāti” paredzēti dzimtenes latviešu noskaņošanai pret trimdas latviešiem un viņu pārliecināšanai par viņu pašreizējās situācijas galīgumu. Muntera raksti ir Kremļa inspirēti. Saprotot to, daudzi sūtņa tautieši ieteikuši viņam atturēties no iesaistīšanās polemikā ar V. Munteru. K. Zariņš informēja angļus, ka ir nolēmis neatbildēt uz šiem rakstiem.¹²⁷

Ārkārtējo pilnvaru nesējs K. Zariņš nomira 1963. gada 29. aprīlī Londonā. Viņš bija kalpojis kā diplomāts savai tautai un valstij 44 gadus, no kuriem 23 gadus bija Latvijas nacionālās valdības pilnvarotā visaugstākajā amatā. Sakarā ar K. Zariņa nāvi LR diplomātisko pārstāvju sapulce 1963. gada 5. maijā Londonā pieņēma lēmumu, ka dienestu turpmāk vadīs A. Spekke, līdz ar to Latvijas pārstāvniecību vadību pārņēma sūtniecība Vašingtonā.¹²⁸ LR sūtniecību Londonā pilnvarotā lietveža amatā 1963.–1981. gadā vadīja līdzšinējais sūtniecības padomnieks Teodots Ozoliņš.

Jurists Kārlis Gulbis 1963. gada 3. jūlija vēstulē pilnvarotajam lietvedim Londonā T. Ozoliņam sniedza juridisko vērtējumu par ārkārtējo pilnvaru tālāko tiesisko spēku. K. Gulbis skaidroja, ka pilnvaru devēja bija Latvijas valsts, kas šo pilnvarojumu izteica ar valdības 1940. gada 17. maija lēmumu. Pilnvaru ņēmējs bija K. Zariņš, bet viņa nāves vai rīcības brīvības zaudēšanas gadījumā – A. Bīlmanis. Abi tagad ir miruši, neatstājot ārkārtējo pilnvaru tālākos pildītājus resp. mantiniekus, kuriem būtu tiesības un pienākums turpināt uzdevuma pildīšanu līdz tālākam rikojumam, resp., līdz brīdim, kamēr Latvijas valsts likumīgie pārstāvji spētu atkal paši rīkoties. Vairs nepastāvēt pilnvaru ņēmējam, neiespējami izmantot pilnvarās ietvertās tiesības. Tomēr, kā tālāk uzsvēra K. Gulbis, neiespējamība ārkārtējās pilnvaras izlietot arī turpmāk nebūt nenozīmē, ka tās būtu iznīcinātas arī kā tiesisks akts – visi pilnvaru robežās K. Zariņa izdarītie tiesiskie akti

ir saistoši Latvijas valstij un paliek spēkā arī turpmāk. Nevar beigt pastāvēt Latvijas valsts kā pilnvaru devēja, jo nav vairs iespējams izdarīt LR Satversmes 77. pantā paredzēto tautas nobalsošanu par Latvijas neatkarības un suverenitātes izbeigšanu. Protams, atsevišķas valstis var grozīt savus līdzšinējos ieskatus un izbeigt Latvijas *de iure* atzīšanu. Šim valstīm tad beigtu pastāvēt visi tiesiskie Latvijas valsts akti un līdz ar to arī ārkārtējo pilnvaru radītais stāvoklis.

Vēstules noslēgumā K. Gulbis rezumēja: 1) Latvijas valdības 1940. gada 17. maijā izdoto ārkārtējo pilnvaru aktā ietvertās tiesības turpina pastāvēt; 2) līdz ar sūtņa K. Zariņa nāvi nav vairs personas, kura būtu tiesīga turpmāk izlietot ārkārtējās pilnvaras; 3) visi akti (iecelšanas, atcelšanas, dažādi rīkojumi utt.), ko sūtnis K. Zariņš izdarījis savu ārkārtējo pilnvaru robežās, paliek spēkā arī turpmāk līdz laikam, kad Latvijas valsts likumīgie pārstāvji tos varēs atcelt vai grozīt.¹²⁹ Savukārt T. Ozoliņš 1963. gada 29. augustā trimdas sabiedriskajam darbiniekam Arturam Cipulim rakstīja, ka ārkārtējo pilnvaru nesējs nav atstājis sev pēcteci un saskaņā ar starptautisko diplomātisko praksi to arī nevarēja darīt.¹³⁰

Ārkārtas pilnvaras oficiāli nevarēja pārmantot neviens cits Latvijas Republikas diplomāts, bet neoficiāli līdzšinējās funkcijas ārkārtas pilnvaru garā turpināja īstenot ārlietu dienesta vadītājs, piemēram, ieceļot diplomātiskos un konsulāros pārstāvjus mirušo diplomātu un konsulu vietā. Teodots Ozoliņš, rezidences valstij dodot piekrišanu, no 1963. gada līdz 1981. gadam iecēla ap 15 goda konsulu v.i. Apvienotajā Karalistē un tās kolonijā Gibraltārā. Savukārt dienesta vadītājs Anatols Dinbergs 1970.–1991. gadā iecēla piecus goda konsulus (ASV, Austrālijā, Kanādā un Francijā).¹³¹ Tā tas turpinājās līdz 1991. gada augustam, kad Latvija atjaunoja valstisko neatkarību.

Varam secināt, ka, lai gan pretrunīgi vērtētām, nepilnīgi sastādītām un funkcijās ierobežotām, Latvijas valdības 1940. gada 17. maija pilnvarām bija zināma nozīme un loma vispirms jau LR ārlietu dienesta darbības turpināšanas nodrošināšanā un šīs Latvijas valsts varas iestādes administratīvo jautājumu risināšanā, kā arī politiska nozīme simboliskas saiknes uzturēšanā ar Latvijas Republikas pirmo neatkarības laikmetu un pēdējo pirmskara neatkarīgo valdību. Iespēju robežās latviešu un Latvijas valsts iekšējos jautājumos pilnvaru dotās juridiskās un administratīvās iespējas tika izmantotas. Vairākus pilnvarās paredzētos punktus, piemēram, par delegāciju apstiprināšanu starptautiskām konferencēm, starptautiskās situācijas dēļ nebija iespējams īstenot. Uz ārkārtas pilnvaru pamata ieceltie Latvijas diplomātiskie un konsulārie pārstāvji un darbību turpinošās pārstāvniecības deva nozīmīgu ieguldījumu latviešu tautas un Latvijas valsts interešu aizsardzībā starptautiskajās attiecībās, informatīvajā un konsulārajā darbībā un citās ārlietu darbības jomās.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Andersons E.* Latvijas vēsture. 1920–1940. Ārpolitika. – 2. sēj. – Stokholma, 1982. – 347., 412. lpp.
- ² Turpat. – 412. lpp.; *Dunsdorfs E.* Kārļa Ulmaņa dzīve: Ceļinieks. Politikāis. Diktators. Mocekļis / I. Roņa pēcvārds. – Rīga: Zinātne, a/s Lana, 1992. – 368., 369. lpp.; *Munters V.* Pārdomas. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1963. – 41. lpp.
- ³ *Bērziņš Alfrēds.* Kārlis Ulmanis. Cilvēks un valstsvīrs. – [Ņujorka]: Grāmatu Draugs, 1973. – 331. lpp.; *Bērziņš Alfrēds.* Labie gadi: Pirms un pēc 15. maija. – [Ņujorka]: Grāmatu Draugs, 1963. – 281. lpp.; *Klīve Ā.* Latvijas zelts un tā liktenis // Archīvs: Raksti par latviskām problēmām / Red. E. Dunsdorfs. – 11. sēj. – Melburna, 1971. – 16. lpp.
- ⁴ Politiskie pārskati u.c. 1942. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ⁵ *Andersons E.* Latvijas vēsture. 1920–1940. Ārpolitika. – 2. sēj. – 413. lpp.
- ⁶ Pilnvaras, ārkārtējās // Latvju enciklopēdija / Red. A. Švābe. – 3. sēj. – Stokholma, 1953–1955. – 1941. lpp.; *Unāms Ž.* Neatkarības saulrietā. Latvija pēc 17. jūnija. – Oldenburga: A. Ziemeņa apgāds, 1950. – 17. lpp.
- ⁷ LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”, 380. kaste.
- ⁸ Lielbritānijas Valsts arhīvs (turpmāk – PRO. FO.). – 371/24761. – P. 181; Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 293. f., 1. apr., 4388. l., 28. lp.
- ⁹ Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), 2263. f., 1. apr., 29. l., 41. lp.; *Bērziņš Arturs.* Kārlis Zariņš dzīvē un darbā. – Londona: Rūja, 1959. – 227. lpp.; Latvieši Lielbritānijā. – Latviešu nacionālā padome Lielbritānijā, Daugavas Vanagu fonds, 1995. – 94.–96. lpp.; *Feldmanis I., Freimanis A. A., Lerhis A., Ziemele I.* Latvijas valsts okupācijas gados (1940–1991) (turpmāk – Latvijas valsts okupācijas gados) // Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998. – Rīga: Nordik, 1999. – 131. lpp.
- ¹⁰ LVVA, 2570. f., 5. apr., 63. l., 170. lp.
- ¹¹ *Bērziņš Alfrēds.* Labie gadi .. – 281., 282. lpp.; *Klīve Ā.* Latvijas zelts .. – 16. lpp.; *Stranga A.* Latvijas ārējā tirdzniecība 30. gadu nogalē // Latvijas Vēsture. – 1994. – Nr. 1. – 23. lpp.
- ¹² PRO. FO. – 371/24761; N5833/1224/59. – P. 31; Latvijas valsts okupācijas gados. – 133. lpp.
- ¹³ Latvijas okupācija un aneksija: 1939–1940: Dokumenti un materiāli / I. Grava-Kreituse, I. Feldmanis, J. Goldmanis, A. Stranga. – Rīga, 1995. – 340.–342. lpp.; Полпреды сообщают...: Сб. документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией, авг. 1939 г. – авг. 1940 г. – Москва: Международные отношения, 1990. – С. 384–386; *Andersons E.* Latvijas vēsture. 1920–1940. Ārpolitika. – 2. sēj. – 439., 440. lpp.; *Gore I., Stranga A.* Latvija: neatkarības mijkrēslis. Okupācija. 1939. gada septembris – 1940. gada jūlijs. – Rīga, 1992. – 114., 115. lpp.
- ¹⁴ LVVA, 1307. f., 1. apr., 317. l., 172. lp.; *Gore I., Stranga A.* Latvija: neatkarības mijkrēslis .. – 115.–117. lpp.
- ¹⁵ Latvijas okupācija un aneksija .. – 348., 21. lpp.; Полпреды сообщают... – С. 391, 392.

- ¹⁶ *Andersons E.* Latvijas vēsture. 1920–1940. Ārpolitika. – 2. sēj. – 466. lpp.
- ¹⁷ Latvijas valsts okupācijas gados. – 132. lpp.
- ¹⁸ *Andersons E.* Latvijas vēsture. 1920–1940. Ārpolitika. – 2. sēj. – 459. lpp.; *Bērziņš Arturs.* Kārlis Zariņš dzīvē un darbā. – 227. lpp.; *Gulbis K.* Latvijas starptautiskais stāvoklis // Archīvs: Raksti par latviskām problēmām / Red. E. Dunsdorfs. – 11. sēj. – Melburna, 1971. – 60. lpp.; Pilnvaras, ārkārtējās. – 1942. lpp.; *Zunda A.* Latvijas un Lielbritānijas attiecības 1930–1940. Realitāte un ilūzijas. – Rīga, 1998. – 114. lpp.
- ¹⁹ *Lerhis A.* Pārmaiņas Latvijas diplomātiskā dienesta darbībā (1940. g. jūnijs – 1942. g. augusts) // Vēsturnieks profesors Dr. phil., LZA ārzemju loceklis *Andrievs Ezergailis:* Biobibliogrāfija, darbabiedru veltījumi 70 gadu jubilejā. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000. – 265. lpp.
- ²⁰ *Liepa A.* Latvijas ārlietas līdz 1940. gadam // Lauku Avīze. – 1990. – 20. jūl. – 8. lpp.
- ²¹ *Feldmanis I.* Latvijas valsts: rašanās, starptautiskā atzišana un ārpolitiskās darbības galvenie virzieni (1918–1940) // Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzišanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998. – Rīga, 1999. – 51. lpp.; Latvijas okupācija un aneksija .. – 21. lpp.; Latvijas valsts okupācijas gados. – 132. lpp.; *Nagobads-Ābols A., Ābols G.* Parīze, Madride, Lisabona un atpakaļ Rīgā: Atmiņas un vērojumi četrās vēstniecībās. – Rīga: Zinātne, 2000. – 11. lpp.; *Stranga A.* Latvijas ārējā tirdzniecība .. – 24. lpp.
- ²² *Lerhis A.* Latvijas Republikas ārlietu dienests. 1918–1941. – Rīga, 2005. – 228. lpp.
- ²³ *Jekabsons Ē., Ščerbinskis V.* Latvijas ārlietu resors un tā darbinieki 1918.–1991. gadā // Latvijas ārlietu dienesta darbinieki 1918–1991. Biogrāfiskā vārdnīca / Sast. Ē. Jekabsons, V. Ščerbinskis. – Rīga: Zinātne, 2003. – 33. lpp.
- ²⁴ *Ziemele I.* State Continuity and Nationality: the Baltic States and Russia: Past, Present and Future as Defined by International Law. – Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2005. – P. 22.
- ²⁵ *Ronis I.* Kārlis Ulmanis Latvijas brīvvalsts likteņa stundās un viņa Golgātas ceļš // Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā: Dokumenti un materiāli / Sast. I. Ronis, A. Žvinklis. – Rīga, 1994. – 143., 144. lpp.
- ²⁶ Latviešu trimdas desmit gadi: Rakstu krāj. / Dr. phil. H. Tichovska red. – [Toronto]: Astra, 1954. – 13. lpp.
- ²⁷ Latvieši Lielbritānijā. – 97. lpp.
- ²⁸ PRO. FO. – 371/24765; N6025/5917/59. – P. 228.
- ²⁹ Latvijas valsts okupācijas gados. – 132. lpp.
- ³⁰ *Stalažs V.* Sen ziedējušas puķes. – Dobeles, 1993. – 131., 132. lpp.; *Gore I., Stranga A.* Latvija: neatkarības mījkrēslis .. – 217. lpp.
- ³¹ LVA, 2263. f., 1. apr., 29. l., 62. lp.
- ³² LVVA, 293. f., 2. apr., 119. l., 6. lp.
- ³³ LVA, 1986. f., 2. apr., 6726. l., 139. lp.; Latvijas okupācija un aneksija .. – 543., 544. lpp.; Latvijas PSR Ministru kabineta sēžu protokoli: 1940. gada 23. jūlijs – 24. augusts. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2008. – 18., 19. lpp.; *Peinberga L.* Dāvida Rudziša un Roberta Bulsona stāsts; <http://www.mk.gov.lv/vk/apraksts-vesture/Davida-Rudzisa-un-Roberta-Bulsona-stasts/> (skatīts 30.10.2010.).

- ³⁴ LVVA, 1307. f., 1. apr., 317. l., 268. lp.; 2570. f., 4. apr., 68. l., 27. lp.; 14. apr., 1782. l., 50. lp.; Latvijas okupācija un aneksija .. – 559., 560. lpp.; Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā (20.VI – 5.VIII): Dokumenti un materiāli. – Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1963. – 441. lpp.
- ³⁵ Latvijas PSR Ministru kabineta sēžu protokoli: 1940. gada 23. jūlijs – 24. augusts .. – 19. lpp.
- ³⁶ LVVA, 2570. f., 4. apr., 68. l., 26. lp.; Latvijas okupācija un aneksija .. – 560., 561. lpp.; Padomju varas atjaunošana Latvijā un Latvijas PSR iestāšanās PSRS sastāvā: Dokumenti un materiāli. – Rīga: Zinātne, 1987. – 193., 194. lpp.; Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā .. – 442. lpp.; *Stalāžs V. Sen ziedējušas puķes.* – 131., 132. lpp.
- ³⁷ LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”, 428. kaste.
- ³⁸ PRO. FO. – 371/24761; N6041/1224/59. – P. 193–195; Note of K. Zarins, Latvian Envoy in London, protesting against the incorporation of Latvia into the U. S. S. R. as being unconstitutional and illegal // *Latvian – Russian Relations, Documents / Compiled by Dr. A. Bilmanis.* – Washington, D. C.: Latvian Legation, 1944. – P. 209, 210.
- ³⁹ PRO. FO. – 371/24761; N6041/1224/59. – P. 180–183; *Latvieši Lielbritānijā.* – 98. lpp.
- ⁴⁰ LVA, 1820. f., 1. apr., 129. l., 63.–66. lp.
- ⁴¹ Latvijas valsts okupācijas gados. – 131. lpp.; [Lerhis A.] *Ieskats Latvijas Republikas ārlietu dienesta vēsturē (1917–1997) // Latvijas ārlietu dienesta rokasgrāmata.* – Rīga: Latvijas Republikas Ārlietu ministrija, 1997. – 19. lpp.
- ⁴² [Latvijas Republikas Satversmes tiesas] Spriedums Latvijas Republikas vārdā Rīgā 2010. gada 13. maijā lietā Nr. 2009-94-01; http://www.satv.tiesas.gov.lv/upload/spriedums_2009_94_01.htm (skatīts 24.10.2010.).
- ⁴³ Latvijas valsts okupācijas gados. – 130. lpp.
- ⁴⁴ Turpat. – 127. lpp.
- ⁴⁵ LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”, 428. kaste.
- ⁴⁶ Turpat.
- ⁴⁷ Sīkāk sk.: *Lerhis A. Pārmaiņas ..* – 269., 270. lpp.
- ⁴⁸ Sarakste ar Foreign Office 1950–1956; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ⁴⁹ Latvijas valsts okupācijas gados. – 137. lpp.; *Sūtniecība Londonā // Latvju enciklopēdija / E. Andersona red.* – 4. sēj. – Rockville, 1990. – 506., 507. lpp.
- ⁵⁰ Latvijas valsts okupācijas gados. – 133. lpp.
- ⁵¹ *Latvian Government Apprehensive. Extraordinary Emergency Powers of Latvian State Authority abroad granted to the Latvian Minister in London, K. Zarins and his substitute A. Bilmanis, Latvian Minister in Washington // Baltic States: A Study of Their Origin and National Development; Their Seizure and Incorporation into the U. S. S. R. Third Interim Report of the Select Committee on Communist Aggression, House of Representatives, Eighty-Third Congress, Second Session, 1954, Under the Authority of H. Res. 346 and H. Res. 438; International Military Law & Reprint Series, Vol. IV / Editors: Igor I. Kavass, Adolph Sprudz.* – Buffalo; New York, 1972. – P. 433; *Latvijas valsts okupācijas gados.* – 133. lpp.; *Lerhis A. Pārmaiņas ..* – 271., 272. lpp.

- ⁵² Pilnvaras, ārkārtējās. – 1942. lpp.
- ⁵³ A. Bīlmaņa 1940. g. 18. decembra vēstule K. Zariņam; lieta “Sarakste ar kolēģiem. Ienākušie. 1941. g.”; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ⁵⁴ K. Zariņa 1943. g. 27. janvāra pārskats; lieta “Politiskie pārskati 1943. g.”; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ⁵⁵ LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”, 428. kaste.
- ⁵⁶ LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”, 380. kaste; Latvijas valsts okupācijas gados. – 133. lpp.
- ⁵⁷ LVA, 2263. f., 1. apr., 29. l., 82. lp.
- ⁵⁸ LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”, 428. kaste.
- ⁵⁹ Turpat.
- ⁶⁰ Sūtniecība Londonā. – 505. lpp.; *Bērziņš Arturs*. Kārlis Zariņš dzīvē un darbā. – 227., 228. lpp.; Pilnvaras, ārkārtējās. – 1942. lpp.; *Zariņš K.* 35 gadi Latvijas valsts darbā // *Latviešu Almanachs 1954* / Red. A. Bērziņš. – Londona: Latpress, 1953. – 91. lpp.
- ⁶¹ Latvijas valsts okupācijas gados. – 132., 133. lpp.; *Lerhis A.* Pārmaiņas .. – 280. lpp.
- ⁶² PRO. FO. – 371/24761; N6581/1224/59. – P. 406–409; *Lerhis A.* Pārmaiņas .. – 281. lpp.
- ⁶³ PRO. FO. – 371/24761; N6581/1224/59. – P. 405.
- ⁶⁴ LVVA, 293. f., 2. apr., 119. l., 6. lp.; Latvijas valsts okupācijas gados. – 138. lpp.; [*Lerhis A.*] Ieskats .. – 16. lpp.
- ⁶⁵ LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ⁶⁶ 1941. Unfiled; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ⁶⁷ Turpat.
- ⁶⁸ Turpat.
- ⁶⁹ Sarakste ar kolēģiem. Ienākušie. 1941. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ⁷⁰ Public Record Office. War Cabinet Memoranda WP and CP series (CAB 66). – W. P. (42) 269. June 27, 1942. War Cabinet. “Representatives of the Baltic States” – Memorandum by the Secretary of State for Foreign Affairs; War Cabinet Minutes (CAB 65). – W. M. (42) 83rd Conclusions. War Cabinet 83 (42). June 29, 1942. “The Baltic States”; Latvijas diplomātija // *Latvju enciklopēdija* / E. Andersona red. – 3. sēj. – Rockville, 1987. – 393. lpp.
- ⁷¹ Diplomātiskais korpuss // *Latvju enciklopēdija* / Red. A. Švābe. – 1. sēj. – Stokholma: Trīs Zvaigznes, 1950–1951. – 464. lpp.
- ⁷² Sūtniecība Londonā. – 507. lpp.
- ⁷³ Cit. pēc: *Neiburgs U.* Latvijas Republikas diplomāti Rietumos un nacistu okupētā Latvijā (1941–1945): avoti un izpētes iespējas // *Totalitārie režīmi Baltijā: izpētes rezultāti un problēmas: Starptautiskās konferences materiāli*, 2004. gada 3.–4. jūnijs, Rīga. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2005. – 159. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 15. sēj.)
- ⁷⁴ Turpat.
- ⁷⁵ Dažādi 1942. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ⁷⁶ Sarakste ar Foreign Office līdz 1945. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ⁷⁷ Turpat.

⁷⁸ Turpat.

⁷⁹ Turpat.

⁸⁰ *Zariņš K.* 35 gadi .. – 91. lpp.

⁸¹ Politiskie pārskati u.c. 1942. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”, 430. kaste; LVVA, 293. f., 2. apr., 113. l., 14. lp.

⁸² Politiskie pārskati u.c. 1942. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”, 430. kaste.

⁸³ Turpat.

⁸⁴ [K. Zariņa vēstules kolēģiem] 1944. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.

⁸⁵ K. Zariņa 1942. g. 20. marta vēstule Foreign Office; Dažādi 1942. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.

⁸⁶ Dažādi 1942. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.

⁸⁷ K. Zariņa 1951. g. 19. apr. vēstule N. Makleodam; lieta “Sarakste ar Latvian Senior Consul N. McLeod”; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.

⁸⁸ Paziņojums par pārmaiņām konsulārā sastāvā Kanādā. 1944. g. 25. janv.; K. Zariņa vēstules un pārskati. 1944. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.

⁸⁹ Dažādi slepenie dokumenti 1942., 1943., 1945., 1950. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.

⁹⁰ [K. Zariņa vēstules kolēģiem] 1944. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.

⁹¹ Sarakste ar kolēģiem. Izejošie. 1945. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.

⁹² *Zunda A.* Baltijas jautājums un Rietumvalstis: 40. gadu otrā puse – 50. gadu sākums // Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.–90. gados: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2006. gada pētījumi. – Rīga, 2007. – 282., 286., 287. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 21. sēj.)

⁹³ *Freivalds O.* Latviešu politiskās partijas 60 gados. – Imanta, 1961. – 154. lpp.

⁹⁴ LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.

⁹⁵ Baltijas valstu kuģu jautājumā, kuri ieradās Īrijas ostās laika posmā starp 1940. g. 26. jūliju un 15. augustu un kurus PSRS pieprasīja tai atdot, Īrijas Augstākā tiesa kuģu piederības jautājumā 1941. g. maijā deklarēja, ka Īrijas valdība oficiāli neatzīst PSRS valdību kā suverēnu valdību Latvijas un Igaunijas republikās, un nosprieda, ka Padomju Savienībai nav īpašuma tiesību uz šiem kuģiem. (Legation of Latvia. International Reaction to the Occupation of the Baltic States by the U.S.S.R. (1940–1991). A Summary of Statements of Non-Recognition of the Annexation of Estonia, Latvia and Lithuania. – P. 15; *William J. H. Hough, III.* The Annexation of the Baltic States and its Effect on the Development of Law Prohibiting Forcible Seizure of Territory // New York Law School, Journal of International and Comparative Law. – Vol. 6, Number 2, Winter 1985. – P. 426).

⁹⁶ LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.

⁹⁷ *Pelkaus E.* Latvijas valsts vizijas bēgļu nometņu laikā // Starptautiskā konference “Trimdas arhīvi atgriežas: Latviešu bēgļu gaitas Vācijā 1944–1949” / Referātu krājums. – Rīga, 2000. – 16. lpp.

⁹⁸ Turpat. – 14., 15. lpp.

- ⁹⁹ Turpat. – 16. lpp.
- ¹⁰⁰ Zunda A. Baltijas jautājums un Rietumvalstis: 40. gadu otrā puse – 50. gadu sākums. – 288. lpp.
- ¹⁰¹ Lūsis J. Latvijas diplomātu darbs // Daugavas Vanagu Mēnešraksts. – 1990. – Nr. 3. – 13., 14. lpp.
- ¹⁰² 1946.–1954. g. Bishop Rancans, etc.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ¹⁰³ Sk., piemēram: Valters M. 15. maija apvērsums un ārkārtējās pilnvaras: Ar pilnvaru tekstus. – Stokholma: Jaunā Latvija, 1951. – 45. lpp.
- ¹⁰⁴ Latvieši Lielbritānijā. – 128. lpp.
- ¹⁰⁵ LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”; Diplomātiskais korpuss // Latvju enciklopēdija / A. Švābes red. – 1. sēj. – Stokholma, 1951. – 494. lpp.
- ¹⁰⁶ G 1949; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ¹⁰⁷ Sūtniecības Buenosairesā un Riodežaneiro // Latvju enciklopēdija / E. Andersona red. – 4. sēj. – Rockville, 1990. – 516., 517. lpp.; Sūtniecības un konsulāti // Turpat. – 503., 504. lpp.
- ¹⁰⁸ LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”, 368. kaste.
- ¹⁰⁹ LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ¹¹⁰ Londonā miris sūtnis Kārlis Zariņš. Viņš Latvijas valstij kā diplomāts kalpojis 44 gadus // Laiks. – 1963. – 4. maijs. – 1. lpp.; Sūtniecība Londonā. – 508. lpp.; Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Latvijas ārlietu resors .. – 32., 33. lpp.; Zariņš Kārlis Reinholds // Latvju enciklopēdija / E. Andersona red. – 5. sēj. – Rockville, 2006. – 440. lpp.
- ¹¹¹ [Lerhis A.] Ieskats .. – 17.–19. lpp.
- ¹¹² 1948. D. 124.63 Latvian Legation, Washington; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ¹¹³ Amerikas Savienotās Valstis un latvieši // Latvju enciklopēdija / E. Andersona red. – 1. sēj. – Rockville, 1983. – 45. lpp.; Sūtniecība Vašingtonā // Latvju enciklopēdija / E. Andersona red. – 4. sēj. – Rockville, 1990. – 509. lpp.; LVVA, 293. f., 1. apr., 4375. l., 225., 226. lp.
- ¹¹⁴ Berlīnes nams; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ¹¹⁵ Sarakste ar Foreign Office 1950–1956; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ¹¹⁶ Sūtniecība Madridē // Latvju enciklopēdija / E. Andersona red. – 4. sēj. – Rockville, 1990. – 519. lpp.
- ¹¹⁷ K. Zariņa 1954. g. 13. sept. vēstule P. Apmanim; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ¹¹⁸ Sarakste ar Foreign Office 1950–1956; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ¹¹⁹ [Lerhis A.] Ieskats .. – 17. lpp.
- ¹²⁰ Andersons E. Latvijas vēsture. 1920–1940. Ārpolitika. – 2. sēj. – 516. lpp.; Lerhis A. Neatkarības idejas saglabāšana pēckara gados: Latvijas diplomātiskā dienesta ieguldījums mūsu valsts *de iure* statusa saglabāšanā (1940.–1988. g.) // Diena. – 1998. – 13. febr. – 13. lpp.
- ¹²¹ [Lerhis A.] Ieskats .. – 17. lpp.
- ¹²² Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Latvijas ārlietu resors .. – 32. lpp.
- ¹²³ Sūtniecības un konsulāti. – 504. lpp.
- ¹²⁴ 1962. 125.660. Canada; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.

¹²⁵ Ronis I. Kārlis Ulmanis .. – 144. lpp.

¹²⁶ Sarakste ar Foreign Office 1956–1963; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.

¹²⁷ Turpat.

¹²⁸ Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Latvijas ārlietu resors .. – 33. lpp.

¹²⁹ 131. Beļģija. Latvieši Beļģijā. 1963; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.

¹³⁰ 1964. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.

¹³¹ Latvijas valstiskuma sardzē. Latvijas diplomātiskā un konsulārā dienesta darbinieki okupācijas gados trimdā. 1940. gada 17. jūnijs – 1991. gada 21. augusts. Izstādes katalogs / Dokumenti (2004. g.; CD elektroniskais resurss).

Ainārs Lerhis

AN ISSUE OF THE LATVIAN GOVERNMENT'S EMERGENCY POWERS OF 17 MAY 1940

Summary

This article is a research into one of the issues which are often mentioned in Latvian historiography when speaking about the occupation of Latvia and the continuation of the *de iure* existing Republic of Latvia and its Foreign Service in 1940, i.e. the emergency (extraordinary) powers delivered by the last independent prewar Government to Latvian envoys Kārlis Zariņš (*Charles Zarine*) in Great Britain and Alfrēds Bilmanis (*Alfred Bilmanis*) in the USA.

These powers were issued in order to make possible continuation of the work of diplomatic and consular representations abroad of the Republic of Latvia in case of emergency during World War II if any contacts with the government in Riga were cut or the existence of an independent Latvian Government interrupted. This secret document issued by the Latvian Government at its secret meeting one month before Soviet occupation of Latvia (17 June 1940) delivered the extraordinary powers of the Chief of the Latvian Diplomatic and Consular Service (Foreign Service) abroad in case of emergency to Kārlis Zariņš and the powers of his substitute to Alfrēds Bilmanis.

Emergency powers stated that “in case it should no longer be possible to communicate with Latvia’s diplomatic and consular missions in Western Europe due to the outbreak of war” Kārlis Zariņš was to act in the name of the Latvian Government by appointing and transferring diplomatic and consular agents and appointing Latvian representatives to various international conferences.

The work of preparing the emergency powers to be used by legations in critical situations was started only at the end of 1939. Unfortunately,

during the month after the adoption of powers (17 May – 17 June 1940) nothing was done in order to inform the bearer of emergency powers Kārlis Zariņš on international and security situation in Latvia, and no more detailed mechanism or precise list of necessary directions of activities and their financial provision was made (later this aspect burdened the practical implementation of emergency powers in the protection of Latvia's interests abroad).

On 16 June 1940, the Latvian Government accepted the ultimatum presented by the USSR, thus not showing either diplomatic or military resistance. The protests of Latvian envoys started from the mid-July. After the proclamation of Latvia as a Soviet republic Kārlis Zariņš and other Latvian diplomats in Western countries did not obey Soviet orders from Riga and continued to function as representatives of the last sovereign Latvian Government. Latvian representatives in those Western countries, whose governments did not object to the continuation of their activities, were “unattainable” for the Soviet authorities. The Soviet Union managed to close down only a part of the Latvian diplomatic and consular representations abroad, but it did not succeed in the interruption of the activities of several “disobedient” representatives. They continued their activities under radically changed and extremely limited conditions.

This article describes also the problems of some “technical” aspects of these powers. Firstly, the time of coming into force of emergency powers. Secondly, dissemination of information to other countries on this document. During 1940–1941, Kārlis Zariņš and Alfrēds Bīlmanis informed governments in London and Washington about the existence and contents of emergency powers. The use of this document had a significant role already in 1941 when Latvian representatives pleaded for Latvia's interests in the Irish courts as to Latvian shipping in Ireland. For a short time (1940–1941) Kārlis Zariņš delegated a part of his powers to his substitute in Western hemisphere, Alfrēds Bīlmanis. As mentioned above, the bearer of powers had rights to act as Chief in the foreign affairs of Latvia in case of lack of the government. In spite of the fact that some diplomatic representatives of the Baltic States remained the last and highest officials who continued to operate for their countries, Kārlis Zariņš had no legal rights to name himself “the highest representative of the Republic of Latvia” or something similar. But, unofficially, because of having these powers, in exile circles he was broadly considered as the highest representative of the Latvian nation in the Free World.

The significance of these emergency powers rather often was overestimated or underestimated in discussions of Latvian exile circles in the West after the end of World War II. This research shows that Kārlis Zariņš himself did not overestimate the significance of the above-mentioned powers. He considered it primarily an administrative document for the organizational activities (administrative matters) of the Latvian

Foreign Service, not envisaged for use in the internal life of Latvian exile community in the West. Emergency powers were used mostly in cases of appointment of Latvian diplomatic and consular representatives instead of those who had resigned from their posts or died after 1940. Besides, Latvian envoys continued to do their everyday work on a basis of their status, additionally using provisions defined in the emergency powers only in some cases. These powers were not officially recognized by Western countries, but in fact respective countries took the existence of such document into account. This document did not offer a sufficient basis for the formation of a Latvian government-in-exile, although Kārlis Zariņš tried to raise this question at the British Foreign Office in September 1940. In conditions when Western countries did not support the formation of a Latvian government-in-exile, it was significant for Latvian diplomats to act precisely in conformity with Latvian laws, internal administrative documents of Foreign Service, and international diplomatic practice. The Latvian diplomats did not accept the ideas of some former Latvian parliamentarians in exile about the formation of an internationally unrecognizable Latvian government-in-exile.

Since 1963, i.e. the death of Kārlis Zariņš, no Latvian diplomat could inherit functions as the bearer of emergency powers. Nevertheless, the Chiefs of the Latvian Foreign Service, Arnolds Spekke and later Anatols Dinbergs, continued to run the Foreign Service “in the spirit” of the emergency powers. The significance of the emergency powers was indirectly demonstrated by regular and sharp Soviet propaganda attacks on them.

In conclusion, during the years of Soviet and Nazi occupation of Latvia, these extraordinary powers embodied themselves a concrete value, firstly as an organizational and administrative document for continuation of functioning of the Latvian Foreign Service. These powers also had a symbolic political and juridical meaning in the scope of legal continuation of the Republic of Latvia. Because of the location of the bearer of powers Kārlis Zariņš, London became a “symbolic centre of hope and leadership of the Latvian nation” for a long time. It was impossible to implement some paragraphs of emergency powers, for example, on the formation of Latvian delegations to international conferences, because international situation was unfavourable for Latvia.

The Foreign Service of the Republic of Latvia as the solely institution of executive power continued its limited range of activities abroad for about 50 years. Latvian diplomatic and consular representatives, appointed under the provisions of emergency powers, have made a significant contribution in the protection of the interests of the Republic of Latvia and the Latvian nation in international relations, informational and consular work as well as in other spheres of foreign affairs.